

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

**O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI
IV KURS KUNDUZGI BO‘LIM BITIRUVCHISI
HAMROYEVA MAFTUNANING**

«Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar» MAVZUSIDAGI

*5220100 – filologiya (o‘zbek filologiyasi) yo‘nalishida bakalavr
darajasini olish uchun yozgan*

MALAKAVIY BITIRUV ISHI

(2014-2015 o‘quv yili)

Ilmiy rahbar:

**AhmedovA.R.,
filologiya fanlari
nomzodi, dotsent**

Buxoro – 2015

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

**OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

FILOLOGIYA FAKULTETI

**O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI
IV KURS KUNDUZGI BO‘LIM BITIRUVCHISI
HAMROYEVA MAFTUNANING**

«Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar» MAVZUSIDAGI

**5220100–Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishida
bakalavr akademik ilmiy darajasini olish uchun yozgan**

MALAKAVIY BITIRUV ISHI

(2014-2015 o‘quv yili)

**Ilmiy rahbar: filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Ahmedov A.R.**

**Rasmiy hakam: filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Qilichev B.E.**

Buxoro – 2015

Ma'qullayman ____

Ilmiy rahbar: f.f.n.,
dotsent

A.R.Ahmedov

«2» sentabr, 2014-y.

Tasdiqlayman_____

O'zbek filologiyasi
kafedrası mudiri v.b.

D.O'raeva

«2» sentabr, 2014-y.

BuxDU o'zbek filologiyasi fakulteti bitiruvchisi Hamroyeva Maftunaning
“Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar” mavzusidagi malakaviy
bitiruv ishi ustida olib borishi lozim bo'lgan ishlar yuzasidan

TOPSHIRIQLAR JADVALI

	Ishning mazmuni	Bajarilish muddati	Natija
1	Malakaviy bitiruv ishi mavzusini kafedra va fakultet kengashida tasdiqlatib olish va rejalarini rasmiylashtirish	sentabr	ijro etildi
2	Mavzu bo'yicha zaruriy ilmiy-usuliy materiallarni o'rganish	sentabr, oktabr, noyabr	ijro etildi
3	O'zbek tilida mazkur mavzuning o'rganilish ahvolini kuzatish	oktabr, noyabr	ijro etildi
4	Mavzu bo'yicha ilmiy manbalarni o'rganish. Adabiyotlar ustida ishlash.	sentabr-yanvar	ijro etildi
5	To'plangan materiallarni sistemalashtirish	yanvar	ijro etildi
6	Malakaviy bitiruv ishining 1-bobini tayyorlash	fevral	ijro etildi
7	Malakaviy bitiruv ishining 2-bobini tayyorlash va xulosalash	mart	ijro etildi
8	Ishni yakunlash, tahrir etish va oqqa ko'chirish	mart-aprel	ijro etildi
9	Malakaviy bitiruv ishining borishi to'g'risida kafedraga hisobot berish	may	ijro etildi
10	Ishni ilmiy rahbar taqrizi bilan kafedraga topshirish	may	ijro etildi
11	Dastlabki himoya jarayonida qatnashish	may	ijro etildi

Bitiruvchi kurs talabasi
Ilmiy rahbar

Hamroyeva M.R.
Ahmedov A.R.

**Buxoro Davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti
kafedrasining 1-yig'ilishi bayonnomasidan**

KO'CHIRMA

Buxoro shahri

2014-yil 25-avgust.

Qatnashdilar: kafedraning barcha
a'zolari va bitiruvchi kurs talabalari

KUN TARTIBI

**2014-2015 o'quv yili uchun mo'ljallangan malakaviy bitiruv ishlari
mavzulari tasdig'i.**

Yig'ilish kun tartibidagi masala yuzasidan kafedra mudiri qisqacha hisobot berdi va yangi o'quv yili uchun mo'ljallangan malakaviy bitiruv ishlari mavzulari ro'yxati tuzilganligini, mavzularning dolzarbligini, takrorlanmaganligini kafedrada tuzilgan maxsus komissiya tekshirib chiqqanligini qayd etdi. Shundan keyin malakaviy bitiruv ishlari mavzulari ro'yxati yig'ilish kotibasi tomonidan o'qib berildi.

Malakaviy bitiruv ishlari mavzularini tasdiqlash taklifini yig'ilganlar qo'llab quvvatladilar.

O'zbek filologiyasi kafedrasini yig'ilishi

QAROR QILADI:

1. Bitiruvchi kurs talabasi Hamroyeva Maftunaning malakaviy bitiruv ishi "Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar" etib tasdiqlansin.
2. Bitiruvchi kurs talabasi Hamroyeva Maftunaning malakaviy bitiruv ishiga f.f.nomzodi, dotsent A.R.Ahmedov ilmiy rahbar etib tayinlansin.

Yig'ilish raisi
Yig'ilish kotibasi

D.O'rayeva
G.Samandarova

**Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti
kafedrasining 10-yig'ilishi bayonnomasidan**

KO'CHIRMA

Buxoro shahri

2015-yil 23-may

Qatnashdilar: kafedraning barcha
a'zolari va bitiruvchi kurs talabalari

KUN TARTIBI

**2014-2015 o'quv yili uchun mo'ljallangan malakaviy bitiruv ishlarini
himoyaga tavsiya etish.**

Yig'ilishda 4-kurs talabasi Hamroyeva Maftunaning f.f.nomzodi, dotsent A.R.Ahmedov ilmiy rahbarligida bajargan "Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar" mavzusidagi malakaviy bitiruv ishining yakunlanganligi to'g'risidagi axboroti va ilmiy rahbar xulosasi tinglandi.

Ish yakunlanganligini hisobga olib, o'zbek filologiyasi kafedrası yig'ilishi

QAROR QILADI:

1. 4-kurs talabasi Hamroyeva Maftunaning f.f.nomzodi, dotsent A.R.Ahmedov ilmiy rahbarligida bajargan "Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimlar" mavzusidagi malakaviy bitiruv ishi rasmiy himoyaga tavsiya etilsin.

2. Bitiruvchi kurs talabasi Hamroyeva Maftunaning malakaviy bitiruv ishiga filologiya fanlari nomzodi, dotsent B.Qilichev rasmiy hakam etib tayinlansin.

Yig'ilish raisi

Sh.Axmedova

Yig'ilish kotibasi

G.Samandarova

Reja:

Kirish. Ishning umumiy tavsifi.

I bob. Shukur Xolmirzayev ijodining o`ziga xosligi.

I.1. Shukur Xolmirzayev ijod yo`li.

I.2. Shukur Xolmirzayevning asarlari badiiyati.

I.3. Adib hikoyalarida an`anaviylik.

II bob. Onomastika – tilshunoslikning tarmog`i.

II.1. Onomastika va onomastik birliklar.

II.2. O`zbek tilshunosligida antroponimiya sohasining o`rganilishi.

II.3. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimik shakllar.

III bob. Tilshunoslikda antropoindikatorlarning mohiyati.

III.1. Badiiy asarda antropoindikatorlarning o`rni.

III.2. Shukur Xolmirzayevning antropoindikatorlardan foydalanish mahorati.

Xulosa.

Ma'lumki, o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning irodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir.

Islom Karimov.

Kirish. Ishning umumiy tavsifi.

Mavzuning dolzarbligi. Har qanday makon va zamonda ham ijodkor asar yaratishda milliylikni yo'qotmagan holda mas'uliyat bilan yondashmog'i lozim deb o'ylaymiz. Hozirgi shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonaviy hayotimizda ijod qilayotgan ijodkorlarning bu sohaga munosabatlari shuning uchun ham e'tiborimizni tortdi.

O'zbek nomshunosligida atoqli otlarni tadqiq qilish barcha ilmiy yo'nalishlar bo'yicha bir xil darajada olib borilayotgani yo'q. O'zbek tarixiy onomastikasi, badiiy asarlar onomastikasi, folklor onomastikasi, tarixiy obida, inshootlarning atoqli otlari, tarixiy va ilmiy asarlar atoqli otlari deyarli tadqiq qilingan emas. Ayniqsa, onomastik etimologiya eng qoloq yo'nalishlardan biridir. O'zbek tili atoqli otlarga boy bo'lib, ularning barcha ko'rinishlari bir xilda to'plangan va o'rganilgan emas.

O'zbek tilidagi tarixiy nomlarning materiallarning nomshunoslikka oid lug'atchilikning (onomastik leksikografiya) ilmiy prinsiplari ishlab chiqilgan emas. O'zbek tilidagi tarixiy nomlarning materiallari shu kunga qadar deyarli tadqiq qilingan emas.

O'zbek nomshunosligida shu kunga qadar yozilgan ishlarning deyarli barchasida nomlarning ma'no va grammatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Lekin bu kuzatishlar atoqli otlarning amaliy muammolari bilan bog'lanmaydi. Ayniqsa, kishi nomlarining yozilishi, imlosi, uslubiy qo'llanishi haqida yetarli fikr bildirilmagan.

Atoqli otlarning milliyligi, tabiiyligini saqlash, nomning milliy til qonuniyatlariga mosligini belgilash.

Mustaqillik, milliy istiqlol bilan bog'liq yangi-yangi nomlar paydo bo'lmoqdaki, ularni izchil va yaxlit bir tizim sifatida o'rganish bugungi tilshunoslik fani uchun zarur bo'lgan muammolardan biridir.

O'zbek tilshunosligida antroponimlar bo'yicha bir qator ilmiy ishlar qilinganiga qaramay, bu sohada yechilmagan masalalar talaygina. Jumladan, mustaqillik davri o'zbek adabiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan ijodkorlarning asarlari matnida uchrovchi onomastik birliklarni o'rganish shular jumlasidandir. Bu borada Shukur Xolmirzayev hikoyalarida qo'llanilgan antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlarini tadqiq qilish ishning dolzarbligini ko'rsatadi.

Mavzuning o'rganilish darajasi. Hozirgi o'zbek tilidagi atoqli otlar ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganilmoqda. Nomlar nazariy, tavsifiy, qiyosiy, tarixiy va sinxron yo'nalishda tadqiq qilinmoqda. O'zbek nomshunosligi ilmiy soha sifatida o'ziga xos ba'zi tekshirish usullari, tamoyillariga egaligi E.Begmatov, N.Uluqov "O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati" kitobida berib o'tilgan. Y.Menajiyev, X.Azamatov, D.Abdurahmonov, E.Begmatovlar "Ismingizning ma'nosi nima?" kitobida tilimizdagi tushunilishi qiyin bo'lgan nomlarning ismlik va turdosh otlik ma'nolarini tushuntirib berganlar. Asarning so'zboshi qismida kishi nomlarining kelib chiqishi, nom qo'yish odatlari va usullari haqida aytib o'tilgan [18].

E.Begmatovning "Nomlar va odamlar" kitobida ism qo'yish odatlari, ismlarning tarixiy etnografik ma'nolari tushuntiriladi. Shuningdek, hozirgi zamon o'zbek tilida keng qo'llanilayotgan ismlar ro'yxati berilgan. Ushbu kitob ilmiy-ommabop tarzda yozilgan bo'lib, "Ismlar va tilsimlar", "Hurmat va zulmat", "Qizlar qismati", "Davrimiz va ismimiz" kabi bo'limlarni o'z ichiga oladi. Har bir bo'limdagi nomlar boshqa turkiy xalqlardagi nomlar bilan chog'ishtirilgan. Ular haqidagi ba'zi latifalar ham keltirilgan [8].

Tilshunos N.Mirzayevning "O'zbek zooantroponimlari" maqolasida qadimgi turkiy xalqlar ba'zi yirtqich va uy hayvonlari haqida turli xil totem tasavvurga ega bo'lgani bayon etilgan. Bo'riga bo'lgan ishonch esa totem tasavvuriga bog'liq ot bo'lib, uning asosiy qismi o'zbeklarning turli gruppalarida bolaning tug'ilishi, uning hayotini saqlab qolish bilan bog'langan. Bo'ri, Bo'riboy, Boybo'ri, Bo'ritosh, Bo'rigul, Bo'rixol kabi ismlar yirtqich hayvonlarga e'tiqod tufayli paydo bo'lganini yozib, keyingi davrlarda bunday atoqli otlarning ishlatilish doirasi ancha kengayganligini aytib o'tadi [19].

Tilshunos E.Qilichev tadqiqotlarida antroponimlarning stilistik qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi. U yozuvchi S.Ayniy asarlarida qo'llanilgan antroponimlar haqida quyidagilarni yozadi: «S.Ayniy asarlari strukturasidagi antroponimlar tasvirlanayotgan voqea mazmuniga mos holda uni badiiy aks ettirish uchun xizmat qilgan» [42].

1960-yillardan keyingi davrlarda o'zbek tilidagi atoqli otlar tizimini zamonaviy tilshunoslik usullarida tadqiq qilish ayniqsa kuchaydi. Jumladan, joy nomlari, kishi nomlari va boshqa sohalar bo'yicha anchagina ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar yozildi [23].

O'zbek tilidagi antroponimlarning mavjud tiplari ularning hajmi va chegarasi hozirga qadar belgilangan emas. Professor E.Begmatov aytganidek: «Atoqli otlarni har tomonlama o'rganish o'z tadqiqotlarini kutmoqda» [10].

Antroponimlar masalasi rus tilshunosligida ancha keng va har tomonlama o'rganilgan. Bu sohada A.V.Speranskaya, S.I.Zinin, A.A.Reformatskiy, A.Sokolov, T.Tropin, L.Uspenskiy, V.K.Nikonov kabilar yirik monografik ishlar yozganlar [30].

Mavzuning maqsad va vazifalari. Ishning asosiy maqsadi Shukur Xolmirzayev hikoyalari matnidagi antroponimlarni aniqlash, ularni klassifikatsiya qilish va semantik-stilistik xususiyatlarini bayon qilish. Ana shu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar amalga oshirildi:

1. Ijodkor hikoyalaridagi antroponimlar ma`lum ma`noda yig`ildi va tahlilga tortildi.
2. Adibning nom tanlashdagi o`ziga xosligi ochib berildi.
3. Hikoyalardagi antroponimlarning etimologiyasi imkon darajasida yoritildi.
4. Ijodkor uslubida uchrovchi antropoindikatorlar aniqlandi.
5. Antropoindikatorlarning asardagi tutgan o`rni va uslubiy bo`yoqdorligi tahlil qilindi.
6. Antroponimlar va antropoindikatorlarning o`zaro munosabati tahlil qilindi.

Mavzuning manbayi. Shukur Xolmirzayev. Saylanma 1-, 2-, 3-jild. Hikoyalar to`plami. («Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2005. To`plab, nashrga tayyorlovchi, ilova va izohlar muallifi Sayyora Xolmirzayeva filologiya fanlari nomzodi, dotsent).

Ishning nazariy va amaliy ahamiyati. Ushbu ishdan onomastika, leksikologiya kurslarini o`tishda va turli o`quv qo`llanma hamda darsliklar yaratishda foydalanish mumkin.

Ishning metodologik asosi va tadqiq usullari. Ishning metodologik asosini O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov asarlari, O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`g`risidagi qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», fan va texnikani rivojlantirishga doir me`yoriy hujjatlar tashkil qiladi. Ishda sinxron, tavsifiy, semantik-stilistik usullardan foydalaniladi.

Ishning joriylanishi. Bitiruv malakaviy ish mavzusi o`zbek filologiyasi kafedrası yig`ilishida tasdiqlangan. Mavzu yuzasidan an`anaviy professor-o`qituvchilar va talabalar 2014-yildagi konfrensiyasida ma`ruza qilingan. "Onomastika masalalari " maqolalar to`plamiga maqola berilgan.

Bitiruv ishining tuzulishi. Bitiruv ishimiz kirish, 3 bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat. Bitiruv ishining umumiy hajmi 59 sahifani tashkil qiladi.

I bob. Shukur Xolmirzayev ijodining o`ziga xosligi.

I.1. Shukur Xolmirzayevning ijodiy biografiyasi.

XX asrning 60-yillaridan o`zbek adabiyoti ravnaqiga katta hissa qo`shgan va XXI asrda ham barakali ijod etib kelayotgan yozuvchilar avlodi ichida Shukur Xolmirzayev alohida ajralib turadi.

Shukur Xolmirzayev 1940-yilning 24-martida Surxondaryoning Boysunida tug`ilgan. Ijodi maktabda o`qib yurgan paytlarida boshlangan. Ilk hikoyalari tuman gazetasida bosilgan. Adib Toshkent davlat universitetini bitirgach «Yosh gvardiya» nashriyotida muharrir, «Guliston», «Sharq yulduzi» jurnallarida bo`lim mudiri, ma`lum muddat Muqimiy nomidagi teatrdagi adabiy emakdosh bo`lib faoliyat ko`rsatgan. So`ng butun umrini badiiy ijodga bag`ishlagan adibning asosiy tarjimai holi: orzulari, dardlari, armonlari; amalga oshirgan, amalga oshirolmagan ishlari; nafratlari-yu sevinch iztiroblari, o`zidan, do`stlaridan, idealidan o`tgan sifatlar uning asarlari bag`rida yotadi.

Xususan, talaba-adib buyuk aktyor Shukur Burhonov rahbarligida tashkil etilgan to`garakda Shekspirning mashhur asaridagi Gamlet rolini o`ynagani hayotida va ijodida muhim o`zgarish yasagan (Ofeliya rolini boshqa fakultetda tahsil olayotgan Saida ismli qiz ijro etgan. Havasmand aktyorlar keyin oila qurishgan). Shukur Burhonov bilan uzoq vaqt mobaynida ustoz-shogird munosabatlari yozuvchining u haqida kattagina hujjatli esse yozishiga sabab bo`lgan. Atoqli adabiyotshunos Matyoqub Qo`shjonov rahbarlik qilgan adabiyot to`garagidagi mashg`ulotlar taassuroti ular o`rtasida do`stona munosabat uyg`onishiga va «U ustoz-men shogird» nomli hujjatli qissa yozilishiga olib keldi. Mashhur musavvir, bir muhitda tug`ilib, tarbiya topgan Ro`zi Choriyev bilan qadrdonchilik rishtalari u haqida ajoyib bir adabiy portret yozilishiga turtki bergan.

Tarjimai holidagi bu chizgilar izsiz ketmagan. Uning uslubida namoyon bo`luvchi og`ir vazminlik va falsafiy mushohada keskir haqgo`ylik va hatto ayrim «shartakilik»da Sh.Burhonov ta`siri-yu, gamletona tabiat, prinsipiiallik, hayotga, odamlarga o`tkir tanqidiy ruh bilan qarash hamda ularga xolis, samimiy

munosabatda bo'lishning uyg'unlashib ketishida ustoz tanqidchidan o'rganishni; tabiatni musavvirona chizish, so'zda ham rang, bo'yoqdagi kabi iliqlikni bera olish, rang-tasvirdagi kichik bir cho'g'dek detaldan butun asar qiyofasini yoritib yuborish mahoratlarida rassom do'stining jiddiy ta'sirini sezmaslik mumkin emas.

Yildan yilga, asardan asarga yozuvchi mahorati sayqal topib borgan. «Hayot abadiy», «Bodam qishda gulladi» singari to'plamlarga kirgan asarlar, so'nggi yillardagi «Ko'k dengiz», «Xumor», «Qadimda bo'lgan ekan» kabi hikoyalar o'zbek adabiyotida o'ziga xos mahoratli yozuvchini paydo qilgan.

Shukur Xolmirzayev o'zining «Bukri tol», «O'n sakkizga to'lmagan kim bor», «Bulut to'sgan oy» qissalarini, asosan, yoshlarga bag'ishlagan, ular sajiyasining toblanish jarayonlarini badiiy gavdalantirgan.

Zamonani, o'tmishni chuqur va atroflicha o'rganish, xalq dardi va orzularini aks ettirishdagi ehtiyoj hamda hikoya va qissa janrlarida orttirilgan tajriba, jahon va o'zbek yozuvchilari mahoratini sinchiklab o'rganish yozuvchini turli yo'nalishdagi romanlar yozishga olib kelgan.

«So'nggi bekat» (1976), «Qil ko'prik» (1978-1982), «Yo'lovchi» (1987), «Olabo'ji» (1991), «Dinozavr» (1996) singari asarlar Shukur Xolmirzayevni jiddiy izlanuvchan romannavis sifatida tanitgan.

Romanlarda ham adib o'z ijodiy yo'nalishi va uslubiga sodiq qolgan. Xalqimiz hayotining burilish pallalarini, yurtdoshimiz taqdiridagi muhim jarayonlarni, o'zbekni o'zbek qilgan fazilatlarni, bir so'z bilan aytganda, millat ruhini aks ettirish bu romanlarning ham yetakchi xususiyatidir.

Adib el-yurt oldidagi xizmatlari uchun munosib taqdirlangan. U «O'zbekiston xalq yozuvchisi» unvoni va O'zbekiston davlat mukofoti sovrindoridir [54].

I.2. Shukur Xolmirzayev asarlari badiiyati.

«Yozuvchi millat ruhidan kelib chiqmasa, boʻlmas ekan» , – degan oʻz iqronomasi uning butun ijodini, asarlarini, shaxs sifatidagi tabiatini tutashtirib turadi.

Shukur Xolmirzayev asarlari hayotda, inson qalbida yechilmay yotgan muamolarning badiiy tahliliga qaratilgan. Yozuvchi qahramonlari asar gʻoyasini, badiiy topilmalarni kitobxon ogʻziga chaynab solmaydi. Noshud, hayotda toʻgʻri yoʻl topolmagan, beoʻxshov yoki razil qahramonlarini asar nihoyasiga borib tugatmaydi, yaxshilamaydi. Ularni oʻzining badiiy niyati amalga oshirilgan darajada hayotdagiday qoldirib, kitobxon hukmiga havola etadi.

Bu uslub asar va qahramon haqida mushohada yuritish uchun oʻquvchiga keng imkoniyat qoldiradi.

Adib asarlari qahramonlari aksari uning oʻzi tugʻilib oʻsgan tuproq – Surxon diyorining mehnatkashlaridir. Asar voqealari sodir boʻladigan manzil ham koʻpincha shu voha boʻladi. Shu voha qahramonlari timsoli misolida adib oʻzbek xalqining, oʻzbek tuprogʻining oʻziga xosliklarini tajassum etadi.

Yozuvchi asar qahramonlarini oqlamaydi ham, qoralamaydi ham. Asosiy eʼtiborni ularning qalbi, maʼnaviyati, doʻstlarga, yangi hayotga, oʻzgarishlarga munosabatini koʻrsatishga qaratadi va hukm chiqarishni oʻziga qoldiradi.

Adib asarlarining gʻoyalari bir-birini toʻldirib boradi, tasvirlangan qahramonlar harakatidan, tabiatidan chiqarilgan xulosalar bir-birini yanada boyitadi, milliy oʻzligimizning turli qirralarini alohida xarakterlar orqali tasvirlab, xalq qiyofasidagi yaxlit qiyofaning turli jihatlarini ochib beradi.

Yozuvchi asarlari tasvirida tirikchilik qiyinchiliklari bilangina oʻralashib qolmaydi, maʼnaviyat masalalariga ham alohida eʼtiborni qaratadi. Zamon talotumlari maʼnaviyatimiz mustahkamligi va mustaqilligida jiddiy salbiy iz qoldirayotganiga ishora qiladi. Bunga, bir jihatdan, avvalambor, jamiyat norasoliklari sabab, qolaversa, ikkinchi jihatdan, bu hol koʻproq irodasi sust kishilarda namoyon boʻlmoqda. Irodasi mustahkam kishilarning esa irodasini

sinovdan, chig`iriqdan o`tkazib, ma`naviyatini yanada mustahkamlamoqda, zamon yangiliklari ta`sirida yanada boyitmoqda.

Mustaqillik davri kishisi qalbida, dunyoqarashida ro`y berayotgan o`zgarishlarni, ba`zan iqtisodiy sharoitlarning shaxslararo va jamiyat bilan munosabatlarga ko`rsatayotgan ta`sirini, bir so`z bilan aytganda, yangilanayotgan tabiatli zamondosh, yurtdosh sajiyasini, siymosini ko`rsatish bu yo`ldagi qiyinchiliklarni, ziddiyatlarni, yo`qotish va topishlarni aks ettirish adabiyotimiz oldidagi muhim vazifalardan sanaladi. Shukur Xolmirzayevning ba`zi romanlari mana shu muammoga bag`ishlangan.

Shukur Xolmirzayevning «Qil ko`prik», «So`nggi bekat», «Yo`lovchi», «Olabo`ji», «Dinozavr» romanlari turli mavzu va muammolarga bag`ishlangan. «So`nggi bekat» adibning roman janridagi dastlabki tajribasi bo`lishiga qaramay, sho`ro davrining so`nggi bosqichidagi kamchiliklarni zamondoshlar qiyofasidagi norasoliklarni keskin fosh etishi bilan ajralib turadi. «Bekak» xo`jaligida yashab, mehnat qilayotgan turli toifadagi kishilar xarakteri, harakati misolida adib, umuman, jamiyatni qattiq qoraladi. Bu, mohiyat e`tibori bilan, mazkur davr jamiyatning umuman so`nggi bekati bo`lsa nima qilarkin, degan badiiy fikrga go`yo ishoradek bo`lgan. Taxminan, o`n besh yil o`tgach bu badiiy «karomat» o`zining tasdig`ini topgan.

1987-yil adib «Yo`lovchi» romanini yaratgan. Ayniqsa, shakli, kompozitsiyasi jihatdan yangicha izlanishlari mo`l bo`lgan bu asar ko`proq monolog va dialoglar asosiga qurilgan. Yozuvchi qahramonlari xarakterini, asosan, shu yo`sinda ochishga harakat qiladi.

Oliy ma`lumotli bo`lish yaxshi. Lekin shunchaki, bilimsiz, jamiyatga nafi tegmaydigan, o`zini o`ylashdan nariga o`tmaydigan xudbin oliy ma`lumotlining nima keragi bor? Undan ko`ra noilojlik tufayli nainki oliy ma`lumot, balki, hatto, to`liq o`rta ma`lumot ham ololmay qolgan, biroq mehnatsevar, halol, el va yurtga qayishuvchi, do`stga sadoqatli kishi ko`p bor afzal emasmi? Yozuvchi xuddi shu fazilatlarni romanning bosh qahramoni Bekdavlat qiyofasida aks ettirgan [55].

«Olabo‘ji» romanida yozuvchi mustaqillik arafalaridagi sho‘ro jamiyatini tanazzulga yetaklagan jarayonlarning ma’naviy va axloqiy asoslarini ko‘rsatgan. Asarda Ulton va Bahor singari yoshlar taqdirini chilparchin qilishda, jamiyatni rasvo yo‘lga yetaklashda To‘qliboy Qo‘chqorov singari kimsan, firqaning manaman degan rahbarlari bosh-qosh bo‘lgani ochib tashlangan.

«Qil ko‘prik» romanini yozish uchun adib salkam besh yil sarflagan. Asarda «qizil»larning istiqlochlarga (davr tili bilan aytganda «bosmachi»larga) qarshi olib borgan kurashi va ularni mahv etish jarayonlari tasvirlangan. Kitob ham sho‘rolar hukm surgan davrda yozilgani bois, firqaviy mafkuraga mos kelmaydigan biror gapni aytish, g‘oyani ilgari surish amri mahol bo‘lgan. Shu ma’noda, romanda sho‘ro maqsadlarini ko‘rsatuvchi manzaralar, sahifalar oz emas va bu tabiiydir. Lekin yozuvchining asl maqsadi bu emas. Uning qalbida, vujudida milliy istiqlochlarga, vatanparvarlarga mehri, xayrxohligi tug‘yon urgan. O‘ziga xos usulda, sirli shakllarda bu niyatni «Qil ko‘prik»da amalga oshirish uning bosh muddaosi bo‘lgan.

Adib rang-barang janrlarda ijod etadi. «Qora kamar» uning ana shu rang-baranglikni tasdiq etuvchi asari bo‘lib, XX asrning oxirlaridagi o‘zbek adabiyotining, dramaturgiyasining sara namunalaridan biri hisoblanadi.

Adib ijodida bayon emas, ko‘rsatish, e’tirof emas, tasvirlash san’atining chiniquqligi shu tariqa dramaturgiyada o‘zining ajoyib samaralarini bergan. Asar yozilgan vaqtda, orzu qilingan istiqlolning qaldirg‘ochlarini ko‘rsatishda muallif badiiy tahlil va tasvirning retrospektiv tamoyiliga murojaat etgan. Bu kunning yog‘dularini tarixga murojaat orqali ochib bergan [56].

I.3. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida an’anaviylik.

Abdulla Qodiriy, G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor ijodida namoyon bo‘lgan XX asr o‘zbek hikoyachiligi an’analarini Shukur Xolmirzayev shu asrning so‘nggi choragida yanada boyitdi. O‘zbek hikoyachiligini yangi bosqichga ko‘targan uning

qator asarlari bu janrning keng miqyosdagi manaman degan namunalari bilan haqli ravishda bo'ylasha oladi.

Adib hikoyalarida siyqasi chiqqan xarakterlar, quruq nasihatgo'ylik, shablon iboralarni deyarli uchratmaymiz. U doim yangi obrazlar yaratishga intiladi. Asarning kompozitsion qurilishida bir-birini takrorlamaydigan yangiliklar topishga urinadi. Bu borada tajribalar o'tkazishdan cho'chimaydi va ko'pincha, muvaffaqiyatlarga erishadi. O'zbek kishisi orzu-armonlarining, aksar hollarda, yashirin iztiroblarining yoritilmagan qirralarini, ruhiyatidagi evrilishlarini qalamga oladi [56].

Bu qahramonlar o'zga yozuvchilarning qahramonlariga o'xshamagan: goh do'lvor, goh to'pori, goh dag'al va chapani, goh kichkinagina bir muhit vakili. Lekin barchasining ichki dunyosi o'ziga xos, ruhan teran, insonparvar, e'tiqoddan qaytmaydigan, shularga munosib ravishda mulohaza yuritadigan jonli va hayotiy kishilardir. Bu qahramonlar o'zligini, millatini, yurt tuprog'i-yu udumini, dini va diyonatini har narsadan ustun qo'yadilar. Adolat uchun, haqiqat uchun kurashadilar. Lekin biror qahramon bu maqsadda hech qachon balandparvoqlik qilmaydi, ayyuhannos solmaydi. Ular tashqaridan emas, ko'pincha, ichdan jozibali, istarali, mehrortar bo'ladi.

Shukur Xolmirzayevning «Bodom qishda gulladi», «Tabassum», «O'zbeklar», «Qadimda bo'lgan ekan», «Quyoshku falakda kezib yuribdi», «Ko'k dengiz», «Navro'z, navro'z», «Xumor» singari hikoyalari so'nggi bosqich o'zbek adabiyotining bu janrdagi ibratli namunalaridir.

«Tabassum» (1984)ga nazar tashlaylik. Jalil ota sho'ro tuzumi uchun astoydil xizmat qilgan, urush qatnashchisi. Keksayganda dardga chalinib, yotib qolar ekan hayoti birma-bir ko'z oldidan o'tadi. Yigitligida, qizillarning faol jangchisi ekanida Quyun qo'rboshini bandi etdi. Uning bu yo'lga din uchun, xalq uchun kirganman, degan so'zlari hamon qulog'i ostida. Shunga qaramay, essiz, unga o'limni ravo ko'rganlar qatorida turdi-ya.

Hayot bilan vidolashuv onlari yaqinlashganda Jalil otaning nabirasiga bir vaqtlar qizillarga fidoyi qizmat qilgan, qo'rboshi boshiga yetganlarning faoli, qo'sh-qo'sh nishonlar olgan Mo'min cholning nabirasidan sovchi keladi. Jalil ota bu nishonlar egasining qanday fe'l-atvori-yu sadoqati evaziga kelganini yaxshi bilardi. Shu bois, qalbida chuqur iztirob: u xonadonga nabirasini bergisi yo`q. Lekin iloji qancha. Hatto o`limim bu to`yni qoldirishi mumkin edi, degan xayollarga boradi. Qazosi yetganda esa uning yuzida qotib qolgan tabassumni ko`ramiz.

Bu nima? Jalil otaning o`z hayotidagi ayrim holatlar, xususan, qo'rboshiga o`xshaganlarning umriga zomin bo`lgani uchun afsusimi? Mo'min cholga o`xshaganlarning ko'ksini soxta aldoq nishonlar bilan to`ldirgan jamiyat ustidan kulib ketdimikin, balki? Ehtimol, o'zi istamagan «o'sha» noma'lum to'yni loaqal o'limi bilan qoldirib ketayotganidan shukronalik belgisidir. Xulosa chiqarishni yozuvchi kitobxonning o'ziga qoldiradi.

Nima bo'lganda ham, Jalil otaning umr shomida din uchun, xalq uchun jonini bergan Quyun qo'rboshiga xayrixohligi o'z ifodasini topgan Shukur Xolmirzayevning qarashlari, nuqtayi nazari zamirida uning millatparvar sifatidagi o'ziga xos qiyofasi yotadi deyish mumkin. Sho'ro jamiyati hali mustahkam turgan bir davrda bunday fikrni, g'oyani badiiy talqin etish oson emas edi. Shukur Xolmirzayev buning uddasidan chiqdi. Bu, aslida, ko'p o'tmay, «Qora kamar» drammasidagi Xurrambekda ochiq namoyon bo'lajak qarashlarning bir qirrasidir.

«Bodom qishda gulladi» hikoyasida yoshlar taqdiri, yoshlar hayoti qalamga olingan.

Bolalik, kasallik bois birmuncha savdoyiroq bo'lib qolgan Nosirjon balog'atga yetgan bir chog'da xastaxonada o'zi sezmagan holda Hubbijamolga ko'ngil qo'yadi. Faollashaver, seni qiz sevib qoldi deb, aslida esa mazax qilib, ustidan kulmoqchi bo'lgan atrofdagilar yigit tuyg'ularini yanada alangalanishiga sabab bo'ladilar. Qiz esa odob yuzasidangina yaxshi muomalada. Nosirjon Hubbijamolning o'z sevgani borligini bilib qoladi-yu, qalbida ochilib kelayotgan

gulchechaklar nobud bo'ladi. Qarashlardagi, ruhiyatdagi yangilanish, o'zgarishlarni sovuq urgandek. Ammo, baribir, bu muhabbat baxtsiz bo'lsa-da, adashgan esada, bokira va musaffo tuyg'ular Nosirjonning qalb ko'zlarini ochgan edi. U odamlarni, hayotni avvalgidan tiniqroq idrok eta boshlaydi. Yillar davomida unga na devor-darmiyon qo'shni bo'lib kelganlar, na kasalxon-yu dori-darmonlar malham bo'lmagan xasta ko'nglini ishqning bodom guli yanglig' bokira va nastarin gullarini sog'aytirgandek bo'ladi. Biroq, afsuski, bu qishda ochilgan bodom gullari edi.

Asar o'smir qalblarni, ilk muhabbat yoshidagilarni hayotga teranroq boqishga, musaffo tuyg'ularni ehtiyot qilishga chaqiradi. Ularni hech qachon ermakka yoymaslik, bu hissiyot ko'z ochgan damlardagi hayotning har bir lahzasi qadrini bilishga undaydi.

«Xumor» hikoyasini adib jiddiy muammolar talqiniga bag'ishlagan. U so'nggi bosqich o'zbek hikoyachiligida kinoya, alamzada quvnoqlik usuli qo'llangan holda yaratilgan asarlardan biridir. Hikoya «Ko'k dengiz» singari nainki o'zbek, balki ulkan miqyoslardagi XX asrning bu janrning namunalari qatoridan o'rin olishga haqlidir. Asarda bir millat, bir mamlakatning ma'lum bir bosqichidagi fojiasi kichik bir qahramon timsolida o'z xarakterini o'zi ochish yo'sinida yoritiladi.

Qahramonning yuzi zahil, rangi panoh. Lekin qiyofamni ko'rib, hayron bo'lmang, qo'rqmang, kasalim yuqumli emas deydi u, kitobxon bilan yuzma-yuz muloqotga kirishib. Aybi bor odamdek, kechirim so'rayotgandek, u fikrida davom etadi: paxtaga sepilgan dorilar ta'sir qilgan, xolos. Hikoya davomida biz qahramonning farzandi yo'qligini, dalani ko'rmasa xumori tutishini, o'rmalab bo'lsa ham dalaga chiqib turishini bilib olamiz. U xastahol bo'lsa ham, fikrini quvnoq ohangda bayon qiladiki, san'atkor yozuvchi tomonidan tanlangan mazkur kinoya usuli asar va qahramonning kitobxonga ta'sirini yanada kuchaytiradi. Qahramon kitobxonning «Dalaga o'rmalab bo'lsa ham chiqishingdan maqsad nima?» degan savolini qabul qilgandek bo'ladi-da, o'zining (ayni vaqtda

millatning) shu vaziyatdagi holatini ochishga yo`naltirilgan ushbu javobini beradi: «Maqsad – ham xumorni qondirish, ham hissa qo‘shish, Labbay?...Siz bir narsani tushunmayapsiz: u dori mening tarjimai holimga singib ketgan, axir! Tushunyapsizmi? Mening butun quvonchlarim, zavqlarim, hayotimning ma`nosi, vatan oldidagi burch, ilk muhabbatim ham o‘sha bilan bog‘liq».

Asar uning qahramoni, paxta yakkahokimligi va u tufayli o‘zbek xalqi boshiga tushgan zug‘um, genotsid, jabr, noilojlik qismati haqida nihoyatda muxtasar, lekin badiiy o‘tkir va ta`sirchanligi bilan qimmatlidir.

Yozuvchining «Quyosh-ku falakda kezib yuribdi» hikoyasida yangi istiqlol zamonini ta`sirida ro‘y berayotgan inson qalbidagi o‘zgarishlar bilan, asrlar davomida shakllanib kelgan milliy sajiyaning uchrashgan nuqtasida namoyon bo‘layotgan fazilatlar aks ettiriladi. Mustaqillik o‘zbek xalqining mislsiz orzularini ro‘yobga chiqardi. Biroq u birdan va birvarakayiga hamma muammolarni hal qilib berolmaydi, albatta. U bilan ayrim yangi muammolar ham kelib chiqdi. Xususan, ziyolilar hayotida yangi-yangi muammolar ko‘ndalang bo‘ldi. Hikoyada shoir Qudrat, uning oilasi timsolida shu masalalar yoritiladi. Bu hikoya ma`lum ma`noda, bo‘lg‘usi «Dinozavr» romanida tasvirlanajak ayrim qahramonlarning eskizi ham bo‘lgan. Shoir oilasi bilan qishloqqa ketadi, lekin ma`lum bo‘ladiki, turmush bu yerda ham oson emas. Biroq yozuvchining maqsadi faqat shu masalaga e`tiborni tortishdangina iborat emas. Asar davomidan bilib olamizki, yozuvchi nazarida, ahamiyatli moddiy ehtiyojdan kam bo‘lmagan, balki undan ham mo`tabarroq bir masala bor. Bu xalq – millat tabiatining tirgagi bo‘lgan ma`naviy poklik, vijdonlilik o`zining va o`zganing qadrini baland tuta olish, bu masalada milliy an`analarga sodiq qola bilish – bir so`z bilan aytganda – ma`naviyat masalasidir. Ana shu narsani yo‘qotmaslik kerak, shunga ehtiyot bo‘lmoq zarur. Qudrat inson hissiyotlari ba`zan sust kelishi mumkin bo‘lgan holatga tushushiga qaramay, bu holat uni o`zgartira olmaydi. U ma`naviy poklikka sodiq qoladi. Matnda aytilmagan, lekin o`zimiz uqib olishimiz lozim bo‘lgan ma`no asarni bezab turadi: to‘g‘ri, bozor iqtisodi sharoitlari tufayli ko‘p moddiy qiyinchiliklar tug‘ildi,

u odamlarni ne ko`ylarga solmadi, lekin shunga qaramay, bu qiyinchiliklar Quدراتning ma`naviy irodasini buka olmadi, u millatimiz tabiatida asrlar osha sinovdan o`tib kelgan ma`naviy poklikni saqlab qola bildi. Yozuvchi bu g`oyani qishloqda tasodifan uchrab qolgan Zumradga Quدراتning munosabatlarini ko`rsatish orqali ochib beradi. Hikoya nomiga mashhur she`rdagi misradan olingan falsafiy fikr asarning ma`no-mohiyati va g`oyasini joziba bilan ifodalaydi.

Shukur Xolmirzayevning so`nggi yillarda yaratilgan chiroyli asarlaridan biri «Navro`z, navro`z» hikoyasidir. Ma`lumki, sho`rolar xalqimizni qadimdan davom etib kelayotgan bu go`zal milliy bayramni nishonlashdan mahrum qilgan edi. Ming shukurkim, mustaqillik Navro`zni xalqning eng ulug` shodiyonalaridan biri sifatida qaytadan tikladi. Lekin yozuvchining maqsadi bu bayramni ulug`lash, unga madhiyalar o`qish emas. Adib deyarli barcha hikoyalarida bo`lganidek, bu asarda ham tabiat bahonasida inson qalbini badiiy tahlil qiladi. Tabiat ta`sirida inson ruhiyatida kechajak evrilishlarni yoritadi. Sulton, Obid Odiljonvich, Joniql Jondorov singari taniqli olimlar hikoya qahramonlari. Navro`z nainki tabiatni, balki inson qalbini ham yangilaydi, oliyjanobroq qiladi, degan aqidaga ko`ra, bu ulug` shodiyona kunda do`stlar ko`pdan buyon arazlashib yurgan ikki olimni murosaga keltirish taraddudini ko`radilar. Sulton zamonni, o`zgarishlarni, qiyinchiliklarni, inson ruhiyatidagi turli holatlarni yaxshi tushunadi, ularga to`g`ri baho bera oladi. Joniql Jondorovni esa, na tabiat va na jamiyatda kechayotgan bayram ruhi o`zgartira oladi, na do`stlarning unga munosabati. U avval qanday bo`lsa, hozir ham shunday: o`ziga ortiqcha bino qo`ygan, kekkaygan, do`st uzrini qabul qilishdan ojiz. Navro`zga mengzalgan mustaqillik ham uning dunyoqarashiga yetarli ta`sir ko`rsatolmaydi. Uning fikricha, o`ziga to`q, badavlat odamdan yaxshilik kutish qiyin, yaxshilik faqat faqir-u haqir kishining qo`lidan kelishi mumkin. Ma`lumki, sho`rolar kambag`alni ham boy qilish o`rniga, boylarni ham qashshoq qilib, kulini ko`kka sovurgan edi. Yuqoridagi qahramon qarashlaridan uning ongida o`rnashib qolgan ana shu siyosatning hidi kelmaydimi?

«Chinakam o`zbekona fe'l-atvorni – yutug`i ham, nuqsoni ham o`zimizga tegishli bo`lgan hayot tarzimizni asarlarida mahorat bilan tasvirlagan adib Shukur Xolmirzayev umr bo`yi ijod dardi bilan yashadi», – deydi Otabek Safarov o`zining o`zbek tili va adabiyoti gazetasidagi maqolasida. Binobarin, adibning adabiyot va unga munosabat bobidagi, ijodkor shaxsiyati, mas`ulyati kabi masalalardagi qarashlaridan badiiy ijod sirini bilishda ochqich sifatida foydalanish mumkin.

«Badiiy asar tili Shukur Xolmirzayev uchun g`oyatda muhim «pirinsipial masala»edi. O`z asarlarida til me`yorlariga qat`iy rioya etgan yozuvchi boshqalarning ham tilga e`tibor berishini istar, uning buzilishiga olib borishi mumkin bo`lgan barcha «o`ziga xosliklar»ni inkor etardi. Jumladan, ko`proq xayolga, xayolning ham pinhoni o`yinlariga qurilgan va daf`atan kishiga beo`xshov bo`lib tuyulsa-da», pirovardida kitobxonni ishontiradigan usulda ijod qilayotgan yozuvchilar Sh.Hamro, S.Vafo, N.Eshonqul, Q.Norqobil va boshqalarning asarlari haqidagi mulohazalarida Shukur Xolmirzayev shunday ta`kidlaydi: «Ruh yo`lidagi adiblarimizda til chatoq. To`g`ri, ulardagi mazmunning o`zi murakkab va alohida tasvir vositalarini yangicha jumla qurilishlarini, mavhumiyatni bordek ko`rsatmoq uchun shunga muvofiq til lozim. Ammo baribir... ular til yo`rig`ida oqsashlari ustiga jiddiy ishlamayotirlar ham. Ishonmasangiz ixtiyor o`zingizda, u moderniy mulliflar ko`pincha tinish belgilarini ham o`rnida ishlatmaydilar....» Holbuki, «Biz bitta adabiy tilni qabul qilganmiz. Haqiqiy adabiy tilimiz Cho`lponning tili. Men yozganimda hamma vaqt avtor tilidan, adabiy tilda yozishga harakat qilaman. Ammo qahramonlarim o`z-o`zicha. Shuning uchun adabiy tilga har narsani tiqishtirib, talaffuzini buzib yurishni yoqtirmayman», – deydi yozuvchi. Uning nazarida badiiy asarlariga shevaga oid so`zlarni o`rinsiz qo`shaverish adabiy til sofligiga putur yetkazadi, uning nufuzini pasaytiradi. Ammo bu tilning sofligini saqlash haqidagi qoidalarni mutlaqo dogmaga aylantirish degani emas, zotan, til tinimsiz harakatdagi jarayondir. Shu ma`noda har bir tilning lug`at qatlami muttasil boyib boradi. Muhimi, bu boyishning o`rinli so`zlar hisobiga amalga oshishida. Ya`ni, badiiy asarda

muayyan holatni yorqin aks ettiradigan, xarakter mohiyatini ochishga xizmat qiladigan shevaga oid soʻzdan foydalanish ijobiy hodisadir: «Agarda mahalliy sharoitda oʻzbek tilini boyitish imkoniyatiga ega boʻlgan «sheva elementlari» boʻlsa, uni ikkilanmasdan olib kiraverish kerak» [43].

Maʼlumki, bir qator qissa, roman, drama va oʻndan ortiq esse yozganiga qaramay, Shukur Xolmirzayev, asosan, hikoyanavis sifatida tanildi, eʼtibor qozondi. Oʻzining iqrar boʻlishicha, adib dunyo hikoyachiligini chuqur oʻrgangan. U jahon hikoyanavislari orasida toʻrtta yozuvchini «klassik» deb eʼtirof etadi: «rus adabiyotida Chexov, ingliz adabiyotida Jek London, hind adabiyotida Tagor va oʻzimizning adabiyotda Abdulla Qahhor». Bu adiblar ijodidagi oʻziga xos jihatlar Shukur Xolmirzayevni rom etgan edi. Jumladan, Anton Chexov hikoyalaridagi «feʼl-u atvorli tirik odam qanday aks etishi», «obrazning takomili», «Jek London asarlaridagi muallifning lozim topgan oʻrinlarda oʻz qahramoniga munosabatini ochiq-oydin ifodalashi, Tagor hikoyalaridagi «umuminsonlar uchun ham kerakli bir maʼno» yozuvchini mutaassir etgan [43].

Adib hikoyalarini oʻqir ekanmiz, yozuvchining uslubidagi bir jihat eʼtiborimizni tortdi, bu Shukur Xolmirzayevning obrazlarga nom tanlashidir. Avvalambor, nominator sifatida har bir ijodkorning oʻz qahramoniga ism qoʻyishi uning uchun masʼuliyatli ishdir. Chunki oʻzbek tili leksikasining tarkibiy qismi boʻlgan ismlarda oʻzbek xalqining qadimiy ishonch va eʼtiqodlari, soʻz sehriga ishonish, soʻzning odamning taqdiriga, sogʻligi va istiqboliga taʼsiri, otalarning umid va armonlari, ularning kundalik turmush tarzi, kasb-korlari, etnik urf-odatlar, diniy eʼtiqodlari, farzandining istiqboliga ishonch bilan qarashlari, ularning yuksak madaniy-estetik didi, qolaversa, ism ijod qilishdagi topqirligi, mahorati, tilning leksikasidan ustalik bilan, oʻrinli foydalanishi, ism yaratishda leksemalarning koʻchma maʼnolari, ayniqsa, oʻxshatish, baholash, sifatlash, mubolagʻa kabi usullardan oʻrinli foydalanishi, shuningdek, boshqa xalqlar bilan lisoniy hamkorligi kabi xususiyatlar oʻz ifodasini topgan. Bolaga ism tanlash, ism berish jarayonining mohiyati va asosiy vazifasi shaxslarni bir-biridan ism berish

orqali farqlashgina emas, markazida inson turgan butun bir ulkan faoliyatning mahsuli ekanini ko`rsatadi. Shuning uchun har qanday vaqtda ham ijodkor bu ishga o`zlikni yo`qotmagan holda milliylik asosida yondashmog`i lozim deb o`ylaymiz. Hozirgi shiddat bilan o`zgarib borayotgan zamonaviy hayotimizda ijod qilayotgan ijodkorlarning bu sohaga munosabatlari shuning uchun ham e'tiborimizni tortdi va biz shu boisdan ham Shukur Xolmirzayev hikoyalarini tanladik.

II bob. Onomastika – tilshunoslikning tarmog'i.

II.1. Onomastika va onomastik birliklar.

Badiiy asar tilini o'rganish muhim masalalardan biri bo'lib, u shoir yoki yozuvchining o'ziga xos badiiy vositalarini aniqlashda va undan samarali foydalanishga yordam beradi.

Lekin, shunday bo'lishiga qaramay, tanqidchilar yoki o'qituvchilar biror bir asarni tahlil qilar ekanlar, asardagi qahramonlarni salbiy yoki ijobiy obrazlarga bo'lib, ularning har birini xarakterlash bilan cheklanadilar, asarning tili, bu tilning mazmunga munosabati, voqea-hodisalarni tasvirlashda qanday badiiy til vositalardan foydalanish, yozuvchining bu sohadagi yutuq va kamchiliklari e'tibordan chetda qoladi.

Har bir yozuvchi, shoirning o'ziga xos stili, badiiy uslublari, tili bo'ladiki, u umumxalq tili qonuniyatlarga bo'ysunadi, unga asoslanadi. Har bir yozuvchi, shoir umumxalq tilidagi ifodalash vositalaridan o'zicha foydalanadi. Turgenev umumxalq tilini dengizga o'xshatib, shunday deb yozgan edi: «U (ya'ni dengiz) cheksiz va tubsiz to'lqinlari bilan oshib-toshib yotadi; biz – yozuvchilarning vazifasi – shu to'lqinlarning ma'lum qismini o'z tomonimizga, o'z tegirmonimizga burishdir». Yozuvchi umumxalq tilining boy imkoniyatlaridan foydalanib, adabiy tilni boyitadi, mukammallashtiradi. Yozuvchining bu imkoniyatlardan qanday foydalanganligini o'rganish asosiy vazifalardan biridir.

Avvalo, har qanday asar tilini o'rganish va u haqida hukm chiqarish uchun yozuvchining yashagan davri, tarixiy sharoiti, asarning yozilish jarayoni, yozilish soatlari va yozuvchining shu asar orqali ifodalamoqchi bo'lgan maqsadini chuqur o'rganish lozim. Chunki ijtimoiy borliq yozuvchining ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, bu hodisa o'z navbatida asarda o'z aksini topadi.

Badiiy asarning tilini tekshirish shakl va ma'no munosabatini o'rganish demakdir. Asar g'oyasining muhimligi va undagi qahramonlarning ko'p qirra bo'lishi asar tilining boyishiga va mukammallashuviga imkon beradi. Zukko yozuvchi asar qahramonlarining tilini tipiklashtiradi – asarning har bir qahramoni

o'z xulq-atvori, muayyan davr muhiti va dunyoqarashiga mos tilda so'zlashadi, yozuvchi ma'lum voqealarni tasvirlaganda bir xil vositalardan foydalansa, boshqa hodisalarni tasvirlashda o'zgacha til vositalarini qo'llaydi. Shuning uchun ham asar qahramoni tilining tipiklashuvi, individuallashuvi adabiy asar tilining xarakterli belgilaridan biridir. Yozuvchi nima sababdan biror voqea-hodisani, qahramon xatti-harakatini aks ettirishda biron so'z, ibora va stilistik vositadan foydalanish sababini o'rganish asar tilini tekshirishning yana bir tomonidir.

Odatda, har bir adibdan adabiy tilda yozish talab etiladi. Bunda jonli xalq tilidan adabiy tilni farqlash zarurligi ko'zda tutiladi. Bundan adabiy til boshqa-yu, xalq tili boshqa ekan-da, degan xulosa kelib chiqmaydi, albatta. Adabiy til jonli xalq tiliga asoslangan, bir yoki ikki yetakchi sheva zaminida shakllangan tildir. Xalq tili tarmoqlariga esa ayrim guruhlargagina xos shevachilik, adabiy til normasiga mos kelmagan ba'zi so'zlar, jargon va argonlar misol bo'ladi. Adabiy til ana shu xalq tiliga asoslanadi, undan kelib chiqadi va undan oziqlanib turadi.

Yozuvchi va shoir asarlarining o'z davri o'quvchilari uchun tushunarlilik darajasi asar tilining xalq tiliga qay darajada yaqin bo'lishiga bog'liq.

Ommaga tushunarsiz bo'lgan so'zlarni me'yoriy ortiqcha ishlatish, ayniqsa, muallif tilida bunday so'zlarning berilishi adabiy asarning qimmatini pasaytiradi.

Yozuvchi tilini o'rganishda umumxalq jonli tilidan va an'anaviy adabiy tildan qanday foydalanishi, bu ikki sohani qanday birlashtirib borishi, biror badiiy uslubni e'tirof yoki inkor etishda yozuvchining o'ziga xos xususiyatlarini belgilash lozim.

Yozuvchining o'ziga xos uslubini belgilash quyidagi omillarni hisobga olishni taqozo qiladi:

1. Ma'lum asarning g'oyaviy yo'nalishi va mundarijasi;
2. Muallifning til, stilda qaysi oqimga moyilligi;
3. Yozuvchining til hamda umumiy madaniyat va xalq turmushining turli tomonlarini qanday o'rganganligi, shuningdek, unga qanday munosabatda bo'lganligini ko'rsatuvchi biografik ma'lumotlar bilan tanishib chiqish.

Adib voqea-hodisalarni yorqin tasvirlash, obrazlarni xarakterlash, ularga boʻlgan munosabatini aks ettirish uchun turli usullardan foydalanadi: bunda muallif oʻziga xos uslublarni qoʻllaydi.

Demak, badiiy asar tilini tahlil qilish orqali yozuvchi badiiy mahorati, oʻziga xos uslubi ochiladi. Asar tilini har tomonlama oʻrganish asosiy masalalardan biri boʻlib qoladi.

Onomastika dunyosi, eng avvalo, kishi va joy nomlari (antroponimlar va toponimlar) nihoyatda katta, jamiyat uchun mohiyatli va goʻzaldir, – deb yozgan edi akademik A.K. Matviyev [17].

Onomastikaning diopozoni va muammolari keng boʻlib, atoqli otlarning mohiyati, til statusi, ismlarning kelib chiqishi; ularning jamiyatdagi oʻrni, tarixi, taqdiri, ism va odamlar muammosini qamraydi. Atoqli va turdosh otlar maʼnosini ifodalovchi ismlar ishlatilganligiga ikki ming yildan oshdi [17].

Oʻzbek tilining onomastik tizimi hajman ulkan mazmunga boy, serqirra hamda bir-biri bilan uzviy aloqada boʻlgan lisoniy hodisadir. «Tilning leksik boyligi konkret lugʻaviy birliklar (leksemalar)» dan iborat boʻlganidan, tilning onomastik fondini onomastik leksika doirasida mujassamlashuvchi konkret atoqli otlar tashkil qiladi. Ushbu konkret nomlar onomastikada «til birliklari», «leksik birliklar», «nutq birliklari» deb yuritiluvchi terminlarga oʻxshatma tarzida «onomastik birliklar» deb yuritilmoqda. Onomastik birlik deyilganda, aslida konkret atoqli ot koʻzda tutiladi [11].

Xuddi shu fikrni Ozarbayjon tilshunosi A.Gurbanov ham yozadi: «onomastik birlik onomastika doirasida umuman atoqli ot tushunchasini anglatadi» [13].

Onomastik birliklarni belgilash, ularni tadqiq qilish darajasi turli tillar tilshunosligida turlichadir.

Atoqli otlar bir tur, bir guruhga mansub narsalardan bittasini ajratib olgan holda nomlaydi. Bunda ajratib olinayotgan narsa yoki obyektning unga nom berayotgan kishilar hayotiy ehtiyojlari uchun muhimligi, oʻsha obyektlarni

boshqalarga nisbatan qandaydir farqli xususiyatlarga egaligi muhim rol o`ynaydi. Ko`rinadiki, atoqli otlar narsa va hodisalarni, obyektlarni yangilab, donalab atash zaruriyati tufayli yuzaga keladi. Demak, narsa va hodisalarni yangilab, donalab atoqli ot berib nomlash o`ziga xos ehtiyojlar, qonuniyat natijasidir.

Atoqli otlar til lug`at sistemasida o`z o`rniga ega bo`lib, katta bir guruh so`zlarni qamraydi. Atoqli otlar fanda onomastik birliklar tizimida o`rganiladi. Onomostika – grekcha so`z bo`lib, nom qo`yish san`ati demakdir.

Bu atama tilshunoslikda ikki ma`noda ishlatiladi:

1. Tilshunoslikning atoqli otlarni o`rganuvchi bo`limi.
2. Atoqli otlar majmuasi [23].

Xo`sh, atoqli otlarga nimalar kiradi, ularning yartilishi va tarixi qanday?

Inson uchun, umuman ko`llardan alohida ko`llarni, dengizlardan alohida dengizlarni, shaharlardan alohida shaharlarni, odamlardan alohida odamlarni farqlash hayotiy ehtiyoj tufayli paydo bo`lgan. Bunday ehtiyojlarni qondirish uchun kishilar bir turkumga kiruvchi predmet va hodisalarni ayrimlarini alohida, yakka-yakka ajratib olganlar va uni maxsus nom berish orqali ataganlar. Jumladan, ko`llarni yakkama-yakka holatda Baykal, Ladoga, Balxash; dengizlarni O`rtayer, Orol, Kaspiy, Qora dengiz, Filippin; shaharlarni Buxoro, Surxandaryo, Toshkent va boshqa toponimlarning nomlanishi ham yakka shaxslarning ismi ham shunday yuzaga kelgan.

Tilda atoqli otlarning yig`indisi mazkur tilning nomlar boyligini tashkil qiladi. Tilning onomastik fondidagi atoqli otlar o`zi atayotgan predmet yoki obyektning xususiyatiga ko`ra farqlanadi. Ular turli-tuman jonsiz predmetlarning yoki insonlarning atoqli otlari bo`lishi mumkin. Boshqacha aytganda, atoqli otlar ham «sistemalarning sistemasi»dir [23]. Ya`ni uning o`zi alohida bir butun sistemani tashkil qilib, ayni zamonda bir necha sistemalarga bo`linadi:

1. Antroponimlar (kishi nomlari)
2. Toponimlar (joy nomlari)
3. Zoonimlar (hayvon nomlari)

4. Fitonimlar (o`simlik nomlari)
5. Teonimlar (diniy nomlar)
6. Astroponimlar (koinot nomlari)
7. Dokumentonimlar (hujjat nomlari)
8. Xronimlar (tarixiy hodisa nomlari).

Qayd qilingan atoqli otlarning har biri o`ziga xos tizimiy munosabatlarga ega bo`lib, bu munosabat ularning ichki bo`linishlarida namoyon bo`ladi.

Ma`lumki, har bir onimik leksema ma`lum bir ma`noni beradi, ya`ni leksema joy yoki shaxs haqida xabar yetkazishi mumkin. Bu xabar esa, maxsus onomastik vazifani bajaradi va uslubiy hamda estetik ahamiyatga ega bo`ladi. Boshqacha aytganda, bir onomastik leksema bir sohada emas, balki bir necha sohada ham ma`lum bir xabarni tashishi mumkin. Shaklan bir xil, mazmuni har xil bo`lgan onimlar, onomastikada omonimiyani vujudga keltiradi: Guliston (shahar), Guliston (antroponim), Zarafshon (shahar), Zarafshon (antroponim). Turdosh otlar onimik leksemalarga o`tganida hosil bo`ladigan apillyativ omonimiya: Yashasin (antroponim), yashasin (fe`l shakli), Botir (antroponim), botir (sifat), Kumush (antroponim), kumush (ot) kabi. Onomasionimlarda sinonimiya hodisasi mavjud emas. Ularda ko`p nomlilik (polinomiya) mavjud: Jayxun – Amudaryo, Avitsena – Ibn Sino kabi.

Yuqorida qayd qilinganidek, tilimizda atoqli otlarning ko`rinishlari xilma-xil va salmog`i katta [23].

O`tgan asrning 60-70-yillarida o`zbek tilshunosligida bir qator yangi ilmiy yo`nalishlar paydo bo`ldi va shakllana bordi. Chunonchi, eksperimental fonetika, fonologiya, morfofonologiya, o`zbek tilini qiyosiy o`rganish, frazeologiya, uslubiyat, nutq madaniyati, ijtimoiy tilshunoslik, areal lingvistika va boshqalar. Mana shu davrda yuzaga kelgan va jadal rivojlanishga yo`l tutgan ilmiy yo`nalishlardan biri o`zbek onomastikasidir.

O`zbek nomshunosligi o`tgan asrning 2-yarmidan boshlab eng rivoj topgan sohalardan biridir. Ayniqsa, bu sohaning antroponimika, toponimika, etnonimika

sohalarida barakali ishlar amalga oshirildi. O'zbek ismlarining materiallari atroflicha to'plangani, uchta nomzodlik dissertatsiyasini (E.Begmatov-1965, G'.Sattorov-1990, S.Rahimov-1998), E.Begmatovning «Kishi nomlari imlosi» (1970), «O'zbek ismlari imlosi» (1972), ''O'zbek ismlari'' (1991), ''O'zbek ismlari ma'nosi'' (1998), «Ism chiroyli» (1994) kitoblari nashr qilingani bunga dalil bo'la oladi.

O'zbek toponimiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasi, ayniqsa, samarali bo'ldi. Deyarli barcha viloyatlar toponimiyasiga oid ishlar yuzaga keldi. Shu kunga qadar o'zbek toponimiyasi bo'yicha 20ga yaqin nomzodlik, 2ta doktorlik (Z.Do'simov, S.Qorayev) ishi himoya qilindi. Bular Qashqadaryo viloyati (T.Nafasov, T.Enazarov, O.Begimov), Surxandaryo viloyati (Y.Ho'jamberdiyev, X.Xolmo'minov), Samarqand viloyati (T.Rahmatov, N.Begaliyev, A.Turopov), Sirdaryo viloyati (N. Mingboboyev), Toshkent viloyati (M.N.Ramazonova), Buxoro viloyati (S.Naimov, A.Aslonov), Navoiy viloyati (Y.Oripov), Jizzax viloyati (A.Zokirov), Farg'ona viloyati (N.Oxunov, S.Gubayeva, J.Latipov), Xorazm viloyati (Z.Do'simov, A.Otajonova), Shimoliy o'zbek shevalari toponimiyasi (L.Karimova), Toshkent shahri (Sh.Qodirova) toponimiyasi bo'yicha yozilgan dissertatsiyalardir.

O'zbek toponimiyasi muammolari H.Hasanov, S.Qorayev, E.Begmatov ishlarida umumiy tarzda ham tahlil qilingan. O'zbek tarixiy toponimiyasi va antroponimiyasi bo'yicha ba'zi ishlar qilindi. N.Husanovning o'n beshinchi asr o'zbek yozma manbalaridagi antroponimlarga, Sh.Yoqubov va B.Bafoyevlarning Alisher Navoiy asarlari onomastikasiga, M.Turdibekovning Abulg'azi Bahodirxonning «Shajarai turk» onomastikasiga bag'ishlangan tadqiqotlari ushbu fikrni tasdiqlaydi [11].

O'zbek nomshunoslari olib borgan keng ko'lamli tadqiqotlar o'zbek tilshunosligi sohasini bir qator monografiyalar, risolalar, izohli lug'atlar hamda ko'p sonli maqolalar bilan boyitdi. Bu sohada, ayniqsa, T.Nafasov, Z.Do'simov,

H.Hasanov, S.Qorayev, N.Oxunov, N.Husanov, T.Enazarov, X.Doniyorov, A.Otajonova, B.O`rinboyevlarning xizmati tahsinga loyiqdir [11].

O`zbek nomshunosligida mavjud bo`lgan ishlarning aksariyatida ismlar, qisman laqab va taxalluslar, mikrotoponim va makrotoponimlar, etnonimlar tahlil qilingan.

O`zbek tilidagi atoqli otlarning ba`zi tiplari deyarli o`rganilgan emas yoki kam o`rganilgan va tahlil qilingan. Bular kosmonimlar (astronimlar), mifonimlar, agronimlar, nekronimlar, geonimlar, dokumentonimlar, oronimlar, potronimlar, fitonimlar, badiiy onomastika, onomastik uslubiyat, laqab va taxalluslar, atoqli otlarning imlosi, amaliy transkripsiya va transliteratsiyasi, nomshunoslikning nazariy va amaliy muammolari, jumladan, onomastik leksikografiya maslali va boshqalar.

Atoqli otlarni o`rganish bo`yicha tilshunoslar, tarixchi va geograflar qo`lga kiritgan yutuqlar o`zbek tilshunosligida onomastika sohasining paydo bo`lishi va maxsus yo`nalish sifatida shakllanishiga asos bo`ldi.

Hozirgi o`zbek tilidagi atoqli otlar ham nazariy, ham amaliy jihatdan o`rganilmoqda. Nomlar nazariy, tavsifiy, qiyosiy, tarixiy va sinxron yo`nalishda tadqiq qilinmoqda. O`zbek nomshunosligi ilmiy soha sifatida o`ziga xos ba`zi tekshirish usullari, tamoyillariga ega.

O`zbek nomshunosligi sohasining paydo bo`lishi va bu sohada yuzaga kelgan ko`plab ilmiy tadqiqotlar onomastika sohasiga oid xilma-xil ilmiy tushuncha va tasavvurlarni ifoda qiluvchi boy terminologiyani yuzaga kelishi uchun bois bo`ldi [10].

Xulosa qilib aytganda, badiiy asar tilida barcha nutq uslublari elementlari o`z aksini topgan bo`ladi. Uni tadqiq qilish har bir yozuvchi yoki shoirga xos uslub manerasini aniqlashga yordam beradi .

II.2. O`zbek tilshunosligida antroponimiya sohasining o`rganilishi.

Ismlarning tarixi uzoq, ismlarda asrlik qismat.

(Erkin Vohidov).

O`zbek tili bugungi kunda o`zbek millatining fikr almashuv quroli sifatida katta ijtimoiy vazifa ado etmoqda. Bu millat vakillarining ijtimoiy aloqasini to`liq ta`minlashga xizmat qilmoqda. O`zbek tilida O`zbekistonda yashovchi xalqlarning tarixini, bugungi fidokorona mehnatini ulug`lovchi yuksak saviyadagi badiiy asarlar yaratilgan va yaratilmoqda.

Bir so`z bilan aytganda, ona tilimiz o`zbek xalqining har jihatdan kamol topishi va taraqqiyotiga xizmat qilmoqda. O`zbek tilining bugungi taraqqiyotiga tilshunos olimlarimiz, yozuvchilarimiz, shoirlarimizning xizmatlari beqiyos. Ularning katta mehnatlari tufayli o`zbek tilining ko`pchilik sohalarida qat`iy normalar belgilandi, til birliklarining aloqa jarayonidagi lisoniy namunalari tavsiya etildi. Til taraqqiyotidagi ko`pgina masalalar ilmiy-nazariy asosga qo`yildi. O`zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi tilimiz leksikasini, uning grammatik qurilishini yanada chuqurroq va har tomonlama tadqiq qilish vazifasini qo`ydi. Inson nimadan xabardor ekan, nimani ko`rgan va bilgan ekan, u kishilarning birdan bir aloqa aralashuvi quroli bo`lgan o`z tilida ifodasini topgan. Tilimizdagi nomlar o`zi anglatayotgan tushunchaning xarakteri, narsalarning atalishidagi xususiyati va belgilariga ko`ra farqlanadi.

Tildagi atoqli otlarning katta bir guruhini kishilarga qo`yiluvchi maxsus nomlar tashkil etadi. Kishilarning atoqli otlari fanda antroponimlar deb yuritiladi. Grekcha antropos – odam, inson, nomos – ot, ism, nom demakdir [14].

Atoqli otlar xuddi boshqa so`zlar singari tildagi qadimiy hodisalardandir. Buni insoniyatning qadimiy o`tmishiga oid xalq og`zaki ijodi namunalari va yozma yodgorliklar tilida saqlanib qolgan kishi nomlari, afsonaviy va mifologik qahramonlarning nomlari yaqqol ko`rsatadi.

Kishiga ism berish va kishilarning atoqli otlari qadimiy tarixga ega bo`lib, bolani nomlashda ma`lum tarixiy davr, iqtisodiy-siyosiy hayot, ma`naviy turmush

doirasining turli-tuman urf-odatlarini muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, diniy tasavvurlar bolalarning nomlanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Turkiy xalqlarning beshinchi, yettinchi asrlar tarixini o'zida ifodalagan O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari matnlarida uchrovchi bir qator ismlar: Buriangmusht, Oqbosh, Qoraxon, Qorakur va boshqalar turkiy xalqlarning eng qadimgi antropoleksemalaridir. Davrlar o'tishi bilan bir qator ismlar eskiradi va iste'moldan chiqadi, ularning o'rniga yangi-yangi atoqli otlar kirib keladi. Kishilarning orzu-umidlari, intilish va ideallari bilan bog'liq ismlar uzoq yashaydi. Hozirgi davr kishilari ismlarining asosiy qismini ana shunday nomlar tashkil qiladi.

Antroponimlar masalasi rus tilshunosligida ancha keng va har tomonlama o'rganilgan. Bu sohada A.V.Speranskaya, S.I.Zinin, A.A.Reformatskiy, A.Sokolov, T.Tropin, L.Uspenskiy, V.K.Nikonov kabilar yirik monografik ishlar yozganlar[30]. Turkologiya va o'zbek tilshunosligida esa Sh.Zafarov, M.Odilov, Y.Menajiyev, X.Azamatov, E.Begmatov, E.Qilichev, M.Shamsiyeva va boshqalar turli mavzularda kandidatlik dissertatsiyalarini va ilmiy maqolalar nashr qilganlar. Y.Menajiyev, X.Azamatov, D.Abdurahmonov, E.Begmatovlar «Ismingizning ma'nosi nima?» kitobida tilimizdagi tushunilishi qiyin bo'lgan nomlarning ismlik va turdosh otlik ma'nolarini tushuntirib berganlar. Asarning so'zboshi qismida kishi nomlarini kelib chiqishi, nom qo'yish odatlari va usullari haqida aytib o'tilgan [18]. Bu kitobda o'zbek tilidagi ko'p ismlarning dastlabki ma'nolarini tushuntirib berish maqsad qilib qo'yilgan. Shu sababli kitob lug'at tarzida tuzilgan. Lug'atda, asosan, ma'nosi ochiq ko'rinib turmagan, ya'ni boshqa (arab, tojik va boshqa) tillardan kirib, o'zlashib ketgan kishi nomlari berilgan va ularning ma'nolari ko'rsatilgan. E.Begmatovning «Nomlar va odamlar» kitobida ism qo'yish odatlari, ismlarning tarixiy-etnografik ma'nolari tushuntiriladi. Shuningdek, hozirgi zamon o'zbek tilida keng qo'llanilayotgan ismlar ro'yxati berilgan. Ushbu kitob ilmiy-ommabop tarzda yozilgan bo'lib, «Ismlar va tilsimlar», «Hurmat va zulmat», «Qizlar qismati», «Davrimiz va ismimiz» kabi

bo`limlarni o`z ichiga oladi. Har bir bo`limdagi nomlar boshqa turkiy xalqlardagi nomlari bilan chog`ishtirilgan, ular haqidagi ba`zi latifalar ham kiritilgan [8]. Tilshunos N.Mirzayev «O`zbek zooantroponimlar» nomli maqolasida qadimgi turkiy xalqlar ba`zi yirtqich va uy hayvonlari haqida turli xil totem tasavvurga ega bo`lgani bayon etilgan. Bo`riga bo`lgan ishonch esa totem tasavvuriga bog`liq ot bo`lib, uning asosiy qismi o`zbeklarning turli guruhlarida bolaning tug`ulishi, uning hayotini saqlab qolish bilan bog`langan. Bo`ri, Bo`riboy, Boybo`ri, Bo`ritosh, Bo`rigul, Bo`rixol kabi ismlar yirtqich hayvonlarga e`tiqod tufayli paydo bo`lganini yozib, keyingi davrlarda bunday atoqli otlarning ishlatilish doirasi ancha kengayganini aytib o`tadi [11]. Tilshunos E.Qilichev tadqiqotlarida antroponimlarning stilistik qo`llanilishi haqida fikr yuritiladi. U yozuvchi S.Ayniy asarlarida qo`llanilgan antroponimlar haqida quyidagilarni yozadi: Yozuvchi (S.Ayniy) asarlari strukturasidagi antroponimlar tasvirlanayotgan voqea mazmuniga mos holda uni badiiy aks ettirish uchun xizmat qilgan. Uning asarlarida so`zlamaydigan ism yoki laqab yo`q, desa ham bo`ladi. Deyarli har bir antroponim tasviriy bo`lib, nimadirni aks ettiradi. U o`z fikrini boshqa bir maqolasida davom ettirib, o`zbek tilida antroponimlarning o`ziga xos xususiyatlarini ayniqsa, ularning badiiy adabiyotdagi rolini aniqlash muhim amaliy va nazariy ahamiyatga ega ekanligini qayd qiladi. Shu bilan birga ayrim so`z san`atkorlari tomonidan tanlab qo`llangan nomlarning semantik-stilistik xususiyatlarini o`rganmay turib, uning asarlari badiiy qimmatini to`la belgilash mumkin bo`lmay qoladi. Shu fikrdan kelib chiqadigan bo`lsak, o`zbek tilidagi xalq og`zaki ijodi namunalari, jumladan, dostonlarda uchraydigan turli xil personajlarning nomlari kishi diqqatini o`ziga tortadi. Chunki dostonlarda xalq qahramonlari, ular ichidan yetishib chiqqan sarkardalar harakat qiladi. Ularning nomlari ham o`zining etimologik-semantik va qo`llanish tomonidan boshqa asarlaridagi personaj namunalaridan farqlanib turadi [42].

Til lug`at sostavining ajralmas bir qismi hisblangan antroponimlar morfologik va sintaktik jihatdan ma`lum til normalariga, qonun-qoidalariga

bo'ysunadilar. Ammo ular qolgan turdosh otlardan konkret shaxs-individual odamni boshqa ko'pchilik odamlardan ajratish bilan farq qiladilar.

O'zbek tili leksik sistemasining bir qismi hisoblangan antroponimlarning o'zi ham o'ziga xos yana bir sistemani tashkil qiladi. Bular:

1. Ismlar sistemasi: Kumush, Feruza, Dilshod, Alisher.
2. Laqablar sistemasi: Kar, cho'loq.
3. Taxalluslar sistemasi: Navoiy, Gulxaniy, Julqunboy.
4. Familyalar sistemasi: Saidnosirova, Qahhorova, Mo'minova.
5. Patronomik nomlar sistemasi: Rasulovna, Nusratovich.
6. Shartli nomlar sistemasi: Bahrom – Baxi, Shoxrux – Shoxi.

Hozirgi o'zbek tilidagi nomlarning muhim nazariy hamda amaliy muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish ko'p jihatdan bu nomlarning tarixiy rivojini mukammal ravishda o'rganish bilan bog'liq. Bu fikr o'zbek tilidagi barcha nom tiplari va guruhlari uchun taalluqlidir.

O'zbek tarixiy antroponimiyasini tadqiq qilish bilan bog'liq bo'lgan ba'zi dolzarb muammolar quyidagilar:

1. O'zbek tarixiy antroponimiyasini barcha kategoriyasini va komponentlarini – kishi ismlari, laqablar, taxalluslar, o'tmishda o'zbeklar uchun rusum bo'lgan nomlarning arabcha, ba'zi fors-tojikcha shakllarini har tomonlama o'rganish muhimdir. Bular o'tmishda amalda mavjud bo'lgan nomlar bo'lib moziyda yashab o'tgan kishilarning atoqli otlari yig'indisidir.

2. Bevosita antroponimiya mazmunga kirmasa ham, ammo odam inson shaxsini anglatuvchi, u bilan bog'liq tasavvurni ifoda etuvchi ba'zi xayoliy, afsonaviy, majoziy, to'qima laqablarni tadqiq qilish. Chunonchi, Odam, Momo, Havo, Hazrati Xizr va boshqalar. Bu xildagi atoqli otlarning ba'zi namunalari o'zbek folklor asarlarida mavjud. Masalan, devlar, odamsimon tasavvur qilinuvchi mavjudotlar, afsonaviy kuchlar va boshqa nomlar. Ular mifonimlar, teonimlar deb ham yuritiladi.

3. O'zbek tarixiy antroponimiyasining tarkibiy qismlaridan biri o'zbek badiiy adabiyoti tilida uchraydigan inson obrazining nomlaridir. Bunday nomlarning bir guruhi tarixda yashab o'tgan real shaxslar nomlaridan iborat bo'lsa, ikkinchi guruhi yozuvchi tomonidan badiiy obrazlar uchun o'ylab topilgan yoki mavjud ismlar fondidan tashlangan atoqli otlardir. Bu nomlarning har ikkala guruhi badiiy asar tilida muayyan badiiy-uslubiy ma'no tashiydi, obrazning ma'lum xususiyatlarini ifodalash, ochishga xizmat qiladi. Shu sababli bu nomlarni yozuvchining badiiy tili, badiiy mahorati, keng ma'noda o'zbek tilining tarixiy uslubiyati bilan bog'langan holda o'rganish lozim.

4. O'zbek antroponimiyasini o'rganishdan maqsad – nomlarning turli tarixiy davrlardagi holati va rivojini tadqiq qilish.

Turkiy ismlar fondi ko'pchilik (tarixiy) turkiy xalqlar uchun mushtarak mulk ekanligi ma'lum. Lekin bu ismlar barcha turkiy tillarda bir xil darajada saqlanmagan, mavjudlari esa ma'nosi va lisoniy shakliga ko'ra o'ziga xos tomonlarga ega. Demak, turkiy nomlar fondi, bir tomondan qardosh turkiy tillar antroponimiyasida mushtaraklik belgisini yuzaga keltirsa, ikkinchi tomondan, har bir til nomlari majmuida o'ziga xoslikni, milliylikni ta'minlaydi. Mana shu ma'noda hozirgi o'zbek tilidagi asli turkiy ismlarni qadimiy turkiy ismlar fondi bilan qiyosan o'rganish va bu orqali o'zbek antroponimiyasidan milliy o'ziga xoslikni yuzaga kelishi va buning asosiy lisoniy belgilarini aniqlash juda muhimdir.

O'zbek antroponimiyasi fondiga xos sezilarli o'zgachalik va belgilardan biri unda boshqa tillardan kirgan ismlarning ko'pligidir. Bularning aksariyati aslida arabcha va fors-tojikcha bo'lgan nomlardir. Bu nomlarning o'zbek antroponimiyasiga kirib kelishi va vazifaviy xususiyatlari hozirga qadar o'rganilgan emas, shuningdek, bu nomlarning miqdori, nomlar fondidagi mavqei, iste'mol darajasi to'g'risida turli fikrlar mavjud. O'zlashgan ismlar haqida gap ketganda, o'zbek tiliga ism tarzida o'zlashgan nomlar (Abdulla, Abdukarim kabi)ni arabcha, forsha o'zlashgan turkiy so'zlardan, o'zbek tilining o'zida yasalgan

ismlardan (Davlat, Gulnora, Madaniyat, Ma`rifat) farqlash lozim bo`ladi. Chunki bu nomlarning birinchi guruhi to`liq ma`nodagi antroponimik o`zlashmalar bo`lsa, ikkinchi guruhi o`zbek tilining o`zida yasalgan, o`zbeklar tomonidan ijod qilingan ismlardir, ularni o`zlashmalar qatoriga kiritish nazariy jihatdan xatodir. Buni farq qilmaslik o`zbek tilidagi o`zlashgan ismlar miqdorini sun`iy ravishda ko`paytirish, oshirib ko`rsatishga olib keladi [53].

Antroponimlarning umumantroponim tulari ham tilimizda uchraydi. Umumantroponimlarga tilimizdagi Barno, Shamshod, Izzat, Nazar kabi ham ayol, ham erkaklarga qo`yiluvchi ismlar misol bo`ladi.

Nomshunoslik sohasida erishiluvchi nazariy xulosalar va qo`lga kiritilgan ashyoviy, daliliy materiallari o`zbek antroponimlarning izohli, etimologik, imloviy lug`atlarni yaratish uchun xizmat qilmog`i kerak. Hozirga qadar bu til lug`atlarning birortasi ham to`liq tuzilgani yo`q.

Yuqoridagi mulohazalardan ayon bo`ladiki, o`zbek tilidagi antroponimlarning mavjud tiplari ularning hajmi va chegarasi hozirga qadar belgilangan emas. Professor E.Begmatov aytganidek: «Atoqli otlarni har tomonlama o`rganish o`z tadqiqotlarni kutmoqda» [38].

Biz xuddi ana shu mulohazalardan kelib chiqib, hozirgi o`zbek adabiyoti namayondalaridan biri bo`lgan adib Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi antroponimlarning semantik-stilistik xususiyatlarni ilmiy-amaliy jihatdan o`rganishga jazm etdik.

II.3.Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimik shakllar.

Shukur Xolmirzayev asarlarida onomastik birliklarning qo`llanilishida antroponimlar alohida o`rin tutadi. Yozuvchi qahramonlariga ularning xarakteri, xususiyatidan kelib chiqib ism tanlagan. Hattoki ba`zi hikoyalarida nominatorlikdan chekingan holda bosh qahramonlarga nom qo`ymagan. Bu, albatta, adibning o`ziga xos badiiy asar tili uslubi hisoblanadi. Masalan, butun bir mamlakatning ma`lum bir bosqichidagi fojiasi kichik bir qahramon timsolida

yoritilgan "Xumor" hikoyasida adib bosh qahramonga nom qo'ymaydi. «Xumor» hikoyasining bosh qahramoni butun bir millat timsoli bo'lganli uchun bu hikoyada unga nom qo'yilmagan. Ammo boshqa bir hikoyalarida buning tamomila aksini ko'ramiz. Yozuvchining «Tabassum», «Omon ovchining o'limi», «Qish hangomasi», «Qumrilar», «Arosat», «Bitikli tosh» kabi bir qancha hikoyalarida qahramonlarning ismi qahramon xatti-harakati, taqdiri yoxud asar sujetiga bog'liq holda tanlanganining guvohi bo'lamiz.

«Qumrilar» hikoyasida adib qahramonlardan biriga Po'lat nomini qo'ygan ammo uning ismini asarda birgina o'rindagina tilga oladi, qolgan o'rinlarda esa puchuq laqabini qo'llaydi. Bu ismning tub ma'nosiga e'tibor beradigan bo'lsak:

Po'lat – fors-tojikcha po'latdek mustahkam yashaydigan, umri uzoq bola degani.

To'g'ri hikoyada bu ma'no umuman aksini topmagan. Xuddi shuning uchun ham adib uning nomini bir o'rindagina tilga olib, qolgan o'rinlarda laqab bilan tilga olgan. Uning laqabi puchuq bo'lib, puchuq – yassi, yopishgan yoki shikastlangan burunli kishiga nisbatan qo'llaniladigan laqabdir. Adibning asar yozishda hayot bilan hamnafasligini shu o'rinda kuzatish mumkin, ya'ni hayotida ismiga munosib bo'lmagan kishilarni jamiyat laqabi bilan tilga oladi.

Yana bir qahramon nomi Olim.

Olim «arabcha» bilimli, bilimdon, donishmand degan ma'nolarni bildiradi. Ijobiy obrazdagi bu qahramon haqiqatdan ham ziyoli bo'lgani uchun ham adib bu obrazga shu ismni munosib ko'rgan.

Familiyasi Qoryog'diyev bo'lgan qahramonni adib quyidagicha ta'riflaydi.

"Familiyasi – Qoryog'diyev edi. Lekin o'zi qop-qora, ko'zlari o'ynab chiqqan tag'in qulog'i og'ir odam edi. Qachon qaramang, idora oldiga chiqib, sigaret chekib turardi".

Yozuvchi bu qahramonning ismini emas familiasini keltirgani boisi bu obraz direktor bo'ladi. Ta'rif orqali adib aytmoqchiki inson tashqi ko'rinishi uning ismi yoxud familiasiga hamma vaqt ham munosib bo'lavermaydi.

Qo‘ysinoy «o‘zbekcha» tinch, osoyishta bo‘lsin, yashasin, umri uzoq bo‘lsin degan ma’nolarni bildiradi. Hikoyada haqiqatdan ham bu obrazning o‘zini tutishi ancha tinch va osoyishta bo‘ladi. Bu bilan adib ism xarakterni ham ochib berishi mumkinligini aytmoqchi.

Eshvoy «o‘zbekcha» do‘st, hamdam, yo‘ldosh.

Hikoyada bu qahramon ham xarakterni ochib bergan. Ya’ni bu obraz o‘ziga nisbatan Qo‘ysinoyning munosabati qanaqaligini bilmasada uni chin yurakdan sevib hurmat qiladi va unga doim hamdam, yo‘ldosh bo‘lib o‘zini uning do‘sti hisoblab yuradi. Bu obraz mulla laqabi bilan bir nechta o‘rinlarda tilga olinadi. Bu laqabning unga nisbatan qo‘llangani sababi Eshvoyning ma’lumotli, o‘qimishli kishi bo‘lganligi. Chunki bu laqab o‘qimishli kishiga murojaat formasi hisoblanadi.

Yozuvchi «Arosat» hikoyasida bosh qahramoniga Xo‘jamyor deb nom qo‘ygan.

Xo‘jamyor «fors-tojikcha» Alloh yor bo‘luvchi, qo‘llaydigan bola.

Haqiqatdan ham bu qahramonga Alloh yor bo‘lgan va qo‘llanganki, u yozuvchi tasvirlagandek baobro‘ inson bo‘lib yetishadi va insonlarga yordam qo‘lini cho‘zadi.

Uning ustози Zokir o‘rin (maktab o‘qituvchisi) uning ko‘tarilganligini eshitib uni eslaydi va tabriklagani oldiga keladi.

Zokir «arabcha» yodga oluvchi, eslovchi, xotirlovchi ya’ni ollohga sig‘inuvchi.

Abdu «arabcha» qul, banda, degani. Haqiqatdan ham bu obraz Xo‘jamyorning quli. U asarda o‘zini xuddi shunday deb tanishtiradi.

«Omon ovchining o‘limi» hikoyasining bosh qahramoni ovchi Omon bo‘ladi. Omon «arabcha» sog‘-omon bo‘luvchi, najot topuvchi, umri uzoq. Ammo qahramonning umri uzoq bo‘lmaydi, u erta halok bo‘ladi. Yozuvchi bu bilan ism taqdirga hamma vaqt ham munosib bo‘lmasligi mumkinligini aytmoqchi bo‘lgan.

Hamdam Omonning do'sti. Bu ism ma'nosi do'st, o'rtoq; sodiq, vafodor do'st. Hikoyadagi bu qahramon haqiqatdan ham o'z ismiga mos Omonning vafodor do'sti.

Hikoyadagi Ulton ismli qahramonning nomini tahlil qiladigan bo'lsak, bu ismning lug'aviy ma'nosi "O'zbek tili izohli lug'ati"da quyidagicha berilgan: "qoramol terisidan tayyorlangan charm, tagcharm"[28]

Xalqda ushbu so'z bilan bog'liq "o'zga yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida ulton bo'l" degan maqol ham mavjud.

Adib bu ismni laqab bilan qo'llagan, ya'ni Ulton piyon. Piyon degani kayfi oshgan, mast. Demak, bu obraz doimiy ichib yuruvchi, mast kishi. Menimcha, adib bu qahramonning ismini hayoti bilan bog'liq holda shunday tanlagan.

"Tabassum" hikoyasi bosh qahramoniga Jalil ismini qo'yadi. Jalil- yuksak, ulug'vor, dongdor, mashhur degan ma'noni bildiradi. Bu bilan ijodkor qahramonining insoniy fazilatlarini yuksak, ulug'vor kishi ekanligiga ishora qiladi. Qahramondagi bu sifatlar hikoyadagi quyidagi o'rinlarda o'z aksini topgan:

"...Jalil aka o'sha qilgan xizmatlari haqqiga ittifoqo bitta ham nishon taqmad. Nishon qayda, bir parcha yorliq ham olmadi. Lekin bu narsalarni orzu qilmagan ham edi: u qilishi lozim degan ishni qilar, aksini qilmas, yo'q o'zligiga qarshi bormas, bunga kuchi yetmas edi..."

Bu obrazdagi o'zlikni anglash, vijdoniylik, sodiqlik kabi sifatlar qahramonning ismiga munosibligini tasdiqlaydi.

Asardagi yana bir obrazga ijodkor Mo'min nomini tanlagan. Mo'min ismi dinga sodiligini til va iqrar bilan hamda qalban tasdiqlovchi, imonli, xudojo'y. Va yana Mo'min ismi Allohning sifatlaridan biri bo'lib, bandalarini asrovchi, ular xavfsizligini ta'minlovchi demakdir. Hikoyada Mo'min otaning qanday holda bo'lmasin imon-e'tiqodi mustahkam kishi ekanligini ochib berish uchun shu ism tanlangan. Haqiqatan, uning e'tiqodi shunchalik mustahkamki, davr talabi bilan qilayotgan ishi noto'g'ri bo'lsada, uni to'g'ri deb hisoblaydi. Buni quyidagi o'rinlarda ko'rish mumkin:

«Ilk qishloqqa yaqinlashganda , Jalilga qarab:

–Ko`rdingmi, bosmachini ushlash qanday bo`ladi? – dedi.

Jalil garangsib:

–Siz ushlaganingiz yo`q, – dedi.

Mo`min taqa to`xtadi.

–Esa senmi?

–Bog`lashga bog`ladingiz.

Shunda Quyun qo`rboshi o`girildi.

–Bola ekansan-ku, Jalil, –dedi. –Buni men bilaman... Bu seniham otib qo`yishi mumkin».

Hikoyada yozuvchi Jalil otaning o`g`liga Shokir ismini qo`yadi. Bu ism ma`nosi quyidagicha: Ollohga shukr qiluvchi, tangridan minnatdormiz, farzand berganiga shukr qilamiz. Ijodkorning bu qahramonni Shokir deb ataganining sababi, uning Jalil otaga yakka-yu yagona farzand ekanligidandir.

Shukur Xolmirzayev shu obrazning qiziga Sadaf degan nomni qo`ygan. Bilamizki, har bir ota-ona uchun farzand eng aziz va qimmatlidir. Mana shuning uchun ham ijodkor unga Sadaf ismini qo`ygan. Sadaf ismi esa adabiyotlarda quyidagicha ta`riflangan: sadafdek tish bilan tug`ilgan bola; sadafdek bebaho, qimmatli qiz.

«Bir kuni sevimli nevarasi – yolg`iz o`g`lining yagona qizi Sadafdan so`radi».

Quyun qo`rboshi – bu hikoyadagi epizodik obrazlardan biri. Quyun ismi qattiq quyun payti tug`ulgan bolaga qo`yiladi. Bizning fikrimizcha, ijodkor qahramonning kuchli ekanligiga ishora sifatida unga shu ismni mos ko`rgan va bu bilan ism jismga mosligini isbotlagan.

«Kechasi allamahal. Jalil bezovta. Qo`rqadi. Quyundan qo`rqadi. U ho`kizdek kuchli».

Mana shunday epizodik obrazlardan yana biri Orzixo`jadir. Bu ism ikki qismdan iborat. Birinchi qism orzu, umid qilib yurib erishilgan bolaga nisbatan

qo'yiladi, ikkinchi qism esa uning xo'jalardan chiqqanligiga yoki boyning o'g'li ekanligiga ishora sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari, chaqaloqqa beriluvchi bir qator nomlar islom dinining muqaddas, xosiyatli oylar, kunlar haqidagi g'oyalarini ifoda qiluvchi so'zlardan yasalgan: Sayid, Xo'ja, Hoji, Juma kabi. Bu so'zlar chaqaloqqa yaxshilik va baxt keltiradi deb ishonilgan degan qarashlar ham bor. Hikoyadagi xo'ja esa bu qahramonning xo'jalardan chiqqanligiga ishora sifatida qo'llangan. Ya'ni buni quyidagi o'rinlarda ko'rish mumkin:

«—Rahmatli komandirimiz o'zi xo'jalardan chiqqan edi... Xo'jasan deb qamashgan...»

Adibning «Qariya» hikoyasini o'qib ko'z oldimda o'zbeklarning chinakam ota-bobolari gavdalandi. Bu hikoyadagi bosh qahramon Qo'ziboy chol halol, mehnatkash o'zbek otaxonlaridan. Uning ismiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bu ism o'zbekcha suyukli, erkatoy bola yoki mol-u davlatli bo'lsin yoxud qo'ylar qo'zilagan mavsumda tug'ilgan bola. Haqiqatan ham Qo'ziboy chol hammaning hojatini chiqarib, ko'nglini ko'tarib barchaning sevimli kishisiga aylangan obraz sifatida tasvirlangan:

«Ertalab u xotirjam bir holatda hovliga chiqdi. Odamlardan rozi-rizolik olish, qo'shnilarning uyiga mo'ralash, kiyim bozorga borib, tanish bilishlar bilan ham xo'shlashish, Qobilboyga uchrab xotinining qabrini qanday qilib topishi va uchinchi kuni xaloyiqni chaqirib, yettisini ham, qirqini ham, yilini ham bir yo'la o'tkazib yuborishni tayinlash, so'ngra bozorkomga yo'liqib u bilan ham vidolashishni diliga tugdi...»

Uning farzandi yo'q xotini erta vafot etgan, shunga qaramasdan u yolg'iz emas. Qo'ziboy chol mana shu el kishilari bilan ovunadi, ular bilan birga quvonchini ham tashvishini ham baham ko'radi .

Uning do'sti Qobil qassob esa unga, to'g'rirog'i uning omonatiga xiyonat qiladi. Qo'ziboy chol o'limligiga deb yig'gan pulini do'stiga beradi, biroq qassob bundan tonadi. Odatdagidek chol o'zbekchiligiga borib u bilan janjal qilmaydi, bu uning haqiqiy o'zbekligini ko'rsatadi:

«Qassob Qo`ziboy cholning pulini o`shandayoq ishlatib yuborgan va bu odamning hech kimi yo`qligi, o`zi xudojo`y hamda urish-janjaldan nari yurishini bilgani uchun o`shandayoq quvonib: “Bu o`zumniki bo`ldi,” –deb qo`ygan edi.

Qobil ismi “arabcha” iste`dodli, qobilyatli, kuchli, qudratli yoki yuvosh tarbiya ko`rgan yoxud orzu va tilaklarimiz bajo bo`lib berilgan bola degan ma`noni bildiradi.

Demak, ko`rib turganimizdek, Qobil qassob ismiga monand baquvvat kishi bunga ijodkor quyidagi o`rinlarda ishora qiladi:

“Yo`g`on baquvvat qassob unga o`tkir tikildi.”

“Bu baquvvat, barvasta, sog`lom odamga Qo`ziboy aka avvallari ham oriqligi, qotmaligi uchun kasaldek ko`rinar, ming so`m pulni keltirib sanab berganida «shu o`ladi-yov» deb ko`ngildan o`tkazgan edi.”

Cholning oqibatli qo`shnilaridan biri Jamol. Bu obrazning nomiga e`tibor qaratadigan bo`lsak, bu ism ham “arabcha” chiroyli, nafosatli, xushro`y bola degan ma`noni bildiradi. Menimcha, ijodkor bu qahramonning fe`li xarakteri chiroyli, yaxshi bo`lganligiga ishora sifatida unga shu ismni qo`ygan.

Hikoyadagi qahramonlardan yana biri Shoymardon Qudrat. Bu nom ikki qismdan tashkil topgan bo`lib, Shoymardon mardlar jasurlarning boshlig`i sardori, shohi. Qudrat “arabcha” quvvatli, kuchli, qodir degan ma`noni anglatadi. Hikoyadagi quyidagi o`rinda uning ismiga munosib obraz ekanligini ko`ramiz:

“E, bu Shoymardon qudrat deganingiz toza zo`r ekan, desangiz, paykalda paxta oppoq bo`lib shu...charvi moydek bo`lib oqib yotibti. Mashinasi bilan bir oralasa bormi, quruq g`o`zasini ko`rasiz. U zo`r ekan... Haloli bo`lsin. Oltita bolasi bor ekan, xo`sh... bitta qo`li cho`loq, o`zi anavi Sho`rchidan bo`ladi, Qo`ng`irotdan, Boysun Qo`ng`irotdan. Alpomishning urug`i-da, baraka topsin ...”

Yana xuddi shunday epizodik obrazlardan biri Qodirboy. Bu ism ham “arabcha” kuchli, qudratli, barcha narsaga layoqatli degan ma`noni bildiradi. Bu nom allohning sifatlaridan biridir :

«Qodirboy ko`p mo`min-musulmon odam edi .»

Bizga ma'lumki, arablar iste'losidan so'ng, O'rta Osiyo xalqlari orasida arabcha ism qo'yish an'anaga aylandi. Ana shu odat asosida shakllangan ushbu qahramonga (olloh sifatlaridan biri ekanligi va bu qahramonning mo'min-musulmon kishiligi o'rtasidagi bog'liqlikka ishora sifatida) ijodkor shu ismni qo'ygan.

Adibning nom tanlashdagi mahorati va o'ziga xosligi uning ijodida alohida o'rin tutadi. Yuqorida bayon etilgan fikrlardan ko'rinib turibdiki, yozuvchi o'z qahramonlariga ism tanlashda xalqimizning milliyligini, urf-odatlarini yoritishga erisha olgan. Asar voqealari ham, qahramon nomlari ham o'zimizning chin hayotimiz va tariximizdan kelib chiqib tanlangan.

III bob.Tilshunoslikda antropoindikator tushunchasi.

III.1.Badiiy asarda antropoindikatorlarning o`rni.

Indikatorlar antroponimlarni tilning lug`at tarkibida o`ziga xos alohida bir tizimga birlashtiruvchi vositadir. Ular kishi ismlari tarkibida kelib uni biror jihatdan xarakterlab, konnotativ ma`no ifodalaydi. Har bir indikatorni qabul qilgan antroponim shu indikator uchun mikrotekst vazifasini bajaradi. Antropoindikatorlar mohiyatan 2 ga bo`linadi:

1. Ichki indikatorlar
2. Tashqi indikatorlar

Ichki indikatorlar deganda antroponimdagi antroponimik belgisi uning o`z ichki imkoniyatidan tushunilib turishi nazarda tutiladi. Chunonchi, antroponimlarning bosh harf bilan yozilishi, ma`lum bir qurshovda uchrashi va shu nutqiy qurshovda o`zaro ichki guruhlariga xoslanishi (Ra`no, Malika – ayollar; Qo`chqor, Bolta – erkaklar ismlari kabi) anglashiladi.

Antroponimlarda tashqi indikatorlik vazifasini turli affiksoid va ma`no umumlashtiruvchi tavsifiy so`zlar bajaradi [23]. Antroponimlarga qo`shilish xususiyatiga ko`ra indikatorlar quyidagilarga bo`linadi:

1. Erkaklar ismiga xos;
 - bek: Avazbek, Xolbek, Durbek, Oybek.
 - boy: Eshboy, Dilshodboy, Homidboy, Rasulboy.
 - bobo; Bekbobo, Ahmadbobo, Karimbobo, Samadbobo.
 - buva: Buvamuhammad, Boybuva, Nazirbuva, Rahimbuva.
 - mir: Mirtemir, Toshmir, Mirjalol, Mirolim, Saidmir.
 - mirza: Boymirza , Xolmirza, Nortoymirza, Olimmirza.
 - oxun: Saidoxun, Sobiroxun, Naimoxun, Piroxun.
 - toy: Nurtoy, Rahimtoy, Anortoy, Iristoy.
 - xo`ja: Qosimxoja, G`ulomxoja, Mavlonxo`ja, Tursunxo`ja, Po`latxo`ja.
 - qul: Ziyoqul, Nurqul, Toshqul, Tursunqul, Eshqul.

2. Ayollar ismiga xos:

- beka: To'ybeka, Xolbeka, Xushbeka, Rajabbeka, Qurbonbeka.
- bibi: Asilabibi, Zumradbibi, Anziratbibi, Anorbibi, Barisbibi.
- bibish: Gulbibish, Norbibish, Oybibish, To'ybibish.
- begi: O'g'ilbegi, Qizlarbegi.
- begim: Sorabegim, To'ybegim, Xolbegim.
- bonu; Orzubonu, Samarbonu, Asalbonu, Mashrabbonu.
- bika: Boltabika, Gulbika, Jumabika.
- buvish: -bibish: To'ybibish, Oqbuvish .
- gul: Oygul, To'xtagul, O'langul.
- Oy (-oyim): Asaloy, Guloyim, Adashoy, Bahoroy, Begoyim, Guloyim .
- poshsho: Sultonposhsho, Nurposhsho, Oyposhsho, O'g'ilposhsho.
- xonim: Durxonim, Oyxonim, Norxonim.
- pochcha: Durpochcha, Oypochcha, O'g'ilpochcha.
- momo yoki mo; Gulmomo, Sarvarmomo, Bozormomo, Ro'zimo.
- to'ti: Oyto'ti, Jonto'ti .
- buvi: Aqidabuvi, Bahorbuvi.

3. Erkak va ayol ismiga qo'shilishiga ko'ra betaraf bo'lgan antropaindikatorlar:

- jon: Mansurjon, Rizojon, Axtamjon (erkaklar)
- Guljon, Norjon, Nazirajon (ayol)
- xon: Komilxon, Dadaxon, Rasulxon, Kumushxon, Hikmatxon, Azizaxon.
- to'ra: Boboto'ra, Is'hoqto'ra, Karimto'ra, Oyto'ra, Qizlarto'ra, Gulto'ra.

Yuqorida qayd etilgan turli affiksoid va tavsifiy so'z elementlar kishilarga bo'lga subyektiv munosabatni; badiiy tasvirda muallifning persanajga bo'lgan munosabatini ko'rsatishda muhim uslubiy vosita hisoblanadi [8].

Xuddi shuningdek, antroponimlar tarkibidagi turli xil indikatorlar kitobxonga hissiy ta'sir qilish, unga estetik zavq berish xususiyatiga ham ega. Bu vositalar orqali kitobxon asar qahramonlarning jamiyatidagi o'rnini, ruhiy holatini, obraz mohiyatini yanada yorqinroq tushunadi.

Bizningcha, indikatorlarni ismlarga qo‘shishdan maqsad,

Birinchidan, ismga konnotativ ma’no berish.

Ikkinchidan, ism egasining qaysidir xarakter, xususiyatini ochib berish.

Uchinchidan, turdosh otlardan atoqli ot hosil qilishdir.

Har qanday indikator shu 3 maqsaddan albatta birini o‘zida aks ettiradi. Buning isboti uchun ba’zi indikatorlarni tahlilga tortamiz.

Bek. Bu indikator hurmat, erkalash ma’nolarini ifodalash uchun ismlarga qo‘shiladi: Amirbek, Dilshodbek.

Bundan tashqari, turdosh otlardan atoqli ot yasash vazifasini ham bajaradi: Elbek, Bektosh.

Boy antropoindikator subyektiv baho shaklini hosil qilish uchun ishlatiladi: Rasulboy, Abdiboy qolaversa, sifat, son va fe’llardan atoqli ot yasashi ham mumkin.

Yaxshiboy, Yetmishboy, Turdiboy.

Xon, oy indikatorlari suyish, erkalash ma’nolarini ifodalaydi: Nigoraxon, Nasibaoy, Shirinoy.

Bundan tashqari talaffuz o‘zgarishi bilan bu indikatorlar salbiy, kinoya ma’nosida ham ishlatilishi mumkin. Bu indikatorlar ham turdosh otlardan atoqli ot yasashda faol ishtirok etadi: Iboxon, Dadaxon, Durxon, Shirmonoy, Shakaroy, Cho‘lponoy.

Oy indikator kengayib oyim shaklida ham kelishi mumkin. Bu vaqtda ulug‘lash, ehtirom ma’nolari anglashiladi: Ulug‘oyim, O‘zbekoyim.

Gul. Odatda yangi tug‘ilgan chaqaloqni ota-onalar ko‘pincha gulga qiyoslaydilar, gul kabi pokiza, nafis, toza, chiroyli bo‘lishini istaydilar. Shu sababli gul so‘zi orqali yasalgan xotin-qiz ismlari juda ko‘p uchraydi: Baxtigul, Donogul, Gulbadan.

Jon. Bu so‘z o‘z mustaqil ma’nosi va erkalash, suyish, hurmat kabi ma’nolari bilan turdosh otlarga qo‘shilib, uni atoqli otga aylantirishga xizmat qiladi: Bobojon, Mullajon, Feruzajon.

Qul. Bu soʻz oʻzining dastlabki maʼnosidan uzoqlashgan boʻlib, koʻpincha erkalash, suyish maʼnolarida, shuningdek, turdosh otlarni atoqli otga aylantirishda qoʻllaniladi: Nurqul, Toshqul, Hamidqul.

Toy. Bu indikator ham erkalash suyish, orzu-istak maʼnolari shakl yasash va turdosh otlarni atoqli otga aylantirishga xizmat qiladi: Shertoy, Rahimtoy.

Bibi (bibish), buvi (buvish) kabi soʻzlar katta yoshdagi ayollarga nisbatan hurmat, erkalash maʼnolaridan tashqari turdosh otlardan atoqli ot – xotin-qizlar ismini yasashda ham keng qoʻllanadi: Onabibi, Norbuvvi kabi. Bu affiksoidlar baʼzan sifat, son, olmosh kabi soʻzlardan ham atoqli ot yasaydi: Ulugʻbibbi, Donobibi, Oqbuvi kabi. Bibi, buvi soʻzlari yasash asosi vazifasida kelib, turlicha maʼno anglatadigan atoqli otlar hosil qiladi: Bibigul, Bibiniso.

Dil qalb, yurak maʼnosidagi bu soʻz ham xotin-qizlar ismini hosil qilishda keng qoʻllanadi. Bunda ota-onaning oʻz farzandlari – qizlariga boʻlgan orzu-istagi, yurak soʻzlari oʻz ifodasini topgan. Dil soʻzi koʻpincha yangi hosilaning yasash asosi vazifasida keladi: Dilorom, Dilafronz.

Bulardan tashqari xotin-qizlar ismini hosil qilishda niso, xol, nor, beka, bika, oyim, buvish, momo, toʻti, chuchuk kabi affiks va affiksoidlar turlicha maʼno anglatgan soʻzlarga qoʻshilib erkalash, ulugʻlash, hurmat maʼnolarini ifodalash va turkiy muannas (jins) shaklini hosil qilishi uchun xizmat qiladi: Oynisa, Xolbeka, Xolposhsha, Tillabuvish, Norbegan, Baxtibonu, Xolchuchuk kabi [40].

III.2. Shukur Xolmirzayevning antropoindikatorlardan foydalanish mahorati.

Adib, Shukur Xolmirzayev, hikoyalarida ota, aka, opa, chol, bobo; -boy, -bek, -jon, -xon kabi antropoindikatorlardan unumli foydalangan. Oʻz navbatida bu antropoindikatorlarni ikki guruhga ajratish mumkin:

I. Qoʻshimcha antropoindikatorlar: -jon, -xon, -bek, -xonim, -xoʻja, -xon;

II. Soʻz antropoindikatorlar: ota, aka, chol, bobo, opa.

Hikoyalardagi ba'zi misollar orqali yuqorida tilga olingan indikatorlarning asarda ishlatilish vazifasini ochib berishga harakat qilamiz.

Ota. «Jalil ota karaxt tortib qoldi, qayoqdan paydo bo'ldi bu dard.

Bu indikator hurmat ma'nosini, ya'ni ijodkorning o'z qahramoniga nisbatan bo'lgan sof hurmatini ifodalash uchun qo'llangan. Va o'z navbatida personajning personajga hurmatini ko'rsatish uchun ham qo'llangan:

«Shu, Mo'min ota bilan qalaysiz?»

Aka. Bu indikator ham hurmat ma'nosini ifodalash uchun qo'llangan qahramonning qahramonga yoxud ijodkorning qahramoniga bo'lgan samimiy hurmatini:

«-Ha, paxtalar ham oyoqlab qoldi... Qani, bu yashash qalay endi? – dedi O'rmon aka»

«Echki shayton bo'ladi-da, Odil aka». «Qo'yinglar. Qo'ldosh aka, siz kattasiz».

«Shokir kelib, Mo'min aka haqida gap boshlaydi».

«Jalil aka deraza tagida yotardi».

«Lekin Tavakkal akaning so'zlarini eshitardim, munosabat ham bidirardim».

«E, Shoyim aka o'zingiz turing».

«Odil aka oldinda shafyorning yonida o'tiribdi».

-bek indikatorini esa erkalash va qahramonning yoshligiga ishora sifatida qo'llanilgan.

«...Gap shundaki, Jalil aka Jalilbek bo'lib, Orzixo'ja komandirning otryadida yurganda, bir tun uni o'choq boshiga chaqirib, Orzixo'ja shunday dedi: –Quyuni qo'rboshini bilasan-a?»

Chol, bobo indikatorlari obrazning jamiyatdagi o'rnini, yoshini ko'rsatish uchun qo'llanilgan:

«Jalil chol favqulodda sezib qoldiki, o'g'li bilan kelini behad shoshilyapti».

«Mo'min bobo... grajdan urushining qahramoni».

«Qo`ziboy chol shu oqshom yotib qoldi».

-boy indikatori subyektiv baho shaklini hosil qilish uchun ishlatilgan:

«Lekin Toshkentga kelib ketishga yarapti shu oyog`ingiz... Husanboydan eshitdim».

«Meliboy ana shunday jiddiy va murakkab o`ylar og`ushida esa-da, uning kayfi chog`, «VT»ni rohatlanib tutatar va yumshoq kreslodan turgisi yo`q edi».

«- Eshitolmadim... O`sarboy, biz-chi, nimani yozayotgan ekanmiz?»

«Ha, Shukurboy ham kep qoptilar-ku?»

«Kelib, Sodiqboy bilan tanishmaysami?»

«Ha, esa Mansurboy, kelinni so`rang kecha ko`p xizmat qilgan, otasiga rahmat».

«O`zinga shukur, Qobilboyga ham umr ber, bola-chaqasining boshiga omon yursin».

-jon indikatori samimiy hurmat va suyish ma`nolarini ifodalash uchun qo`llangan.

« – Quvvatjon, vaqtingiz bo`lsa, men bilan chiqmaysizmi?»

« – Qodirjon shu yerda ishlardi.»

« – Bu qanaqa gap, a, Kozimjon?»

«Kulishdik. Husanjon ketdi. Men fujerlarga yana shanpandan quydim.»

-xon indikatori esa personajning personajga bo`lgan samimiy munosabatini ko`rsatish uchun qo`llangan.

– Yo`q, Dilnuraxon... – Keyin tetiklanib ketdi. – Axir, o`zingiz ko`rib yurardingiz-ku? U kishi qachon mullalik qipti?

– Rahmat sizga, Tavakkal aka, – dedim. – Gulsaraxon, omon bo`ling. Bizning yozuvchilar orasida bir gap bor: "Fe`ling o`zgarmasin", deydilar. O`rischasiga: "надо быть самим собой". Shundoq.

Opa indikatori hurmat ma`nosini ifodalash uchun qo`llangan.

"Xayolimda Mukarram opaning raqsi jonlanib, "undan o`rgangan" degan fikr keldi. "

Ya'ni, ijodkor bu indikatorni personajning o'zbek raqqosasi Mukarrama Turg'unboyevani eslab, uni tilga olganda unga bo'lgan hurmatini ko'rsatish uchun qo'llagan.

Demak, antroponimlar tarkibidagi turli xil indikatorlar kitobxonga hissiy ta'sir qilish, unga estetik zavq berish uchun qo'llanilar ekan. Bu vositalar orqali kitobxon asar qahramonlarining jamiyatdagi o'rnini, ruhiy holatini, obraz mohiyatini yanada yorqinroq tushunadi.

Adib ismlarni faqat indikatorlar bilan qo'llash orqali cheklanib qolmagan. Balki antroponimik birliklar bilan ham qo'llangan, bu bilan ijodkor personajining kasbini yoxud kamchiligini ko'rsatmoqchi bo'lgan, buni quyidagi misollar orqali ko'rish mumkin:

«Shunda Quyun **qo'rboshi** o'girildi».

«Uning otasi Rahmon **polvon** qirq yoshida ham kurashda yiqilmagan, keyin bir o'rta yashar o'rtacha polvon bir qoqmada yiqitib qo'yganida dardi shunchalikki, omborga bo'yra to'shab, ustidan suv sepib, unga bag'rini berib yota-yota oldin yo'talni orttirib, keyin qon qusa-qusa o'lib ketgandi».

«Omon **mergan** mahsi ustidan choriq kiyib olgan, oyog'i yengil, qorga botmasdi.»

«...Ertasi Ulton **piyonning** vahimasiga «ergashib» rayondan chiqib kelgan bir to'da odam Quriqsoy yoqasiga enaverib, ko'ngil aynituvchi manzarani ko'rdi.»

«...Botir **cho'pon** iljayib, quvonib dasturxon yozdi.»

«Madiyor **dallol**ning o'g'li!»

Adib ismlarni bundan tashqari familiyalar bilan ham qo'llagan. Yozuvchi mansabdor shaxslarning obrazini familiyalar bilan birga qo'llagan.

»Kozim **Puxtayev** ellikdan oshgan, mayin – ipakdek kishi.»

«Dilnura **Qosimovani** kuzatib partkom kotibi ham chiqqach, Husan **Keldiyev** stol qoshida bir qo'lini beliga tiragancha ikkinchi qo'lini cho'zib:

–Ana, qog'oz, ruchka... Yoz, yoz!»

«Boyquvar tashqariga chiqqanida gardishi tepaga qayirib qo'yilgan shlyapasini boshiga kiygan Shoyim **Shaydulov** bitta byuro a'zosining «Moskvich» mashinasi yonida edi.

–Ajabo, men bilmay yurgan ekanman. Qoching yo'ldan, – dedi. – Hov, Xo'jamboy **Madiyorov!**»

Shunday qilib, shaxs nomlariga qo'shilib kelgan turli xil antropoindikatorlar, familiyalar ushbu shaxslarning jamiyatdagi mavqei, o'rnini ko'rsatish bilan birga kitobxonga ma'lum bir ruhiy zavq beradi, badiiy tasvirda obraz mohiyatini yanada yorqinroq anglashga yordam beradi.

Xulosa

O'zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayev o'zbek tabiati, surati va siyratini, o'ziga xos fazilatlari-yu qusurlarini, xullas, o'zi mansub bo'lgan millat ruhiyatini mahorat bilan tasvirlovchi yozuvchidir.

Ijodkorlarning turli davrlarda yaratgan asarlari til jihatidan bir-biridan farqlanadi. Ijtmoiy hayot taraqqiyoti, undagi o'zgarishlar, yozuvchi dunyoqarashining boyishi va o'zgara borishi yaratgan adabiy asarlarning tiliga ta'sir etmay qolmaydi. Shuning uchun ham badiiy asar tili o'rganilar ekan, shu asarni yozuvchining boshqa asarlari bilan qiyoslash, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash zarur. Adib tilini tahlil qilishda shu davr tarixiy sharoitini o'rganish bilan birga yozuvchining siyosiy-adabiy hayotdagi qaysi oqimga mansubligi, uning dunyoqarashi va zamondoshlarining hamda oldin o'tgan adiblarning unga bo'lgan ta'sirini, shuningdek, asarning yozilish jarayonini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmas ekan.

Lug'aviy jihatdan badiiy asar matnining bir bo'lagini onomastik birliklar tashkil qiladi. Ular turli ko'rinishlarga ega bo'lib, nominativ va uslubiy vazifa bajaradi.

Demak, onomastik birliklar til lug'at tizimida o'ziga xos xususiyat va mavqega ega, ularni badiiy asar matni bilan bog'lab tahlil va tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etar ekan.

Hozirgi davrda o'zbek tilidagi atoqli otlar tizimini zamonaviy tilshunoslik usullarida tadqiq qilish ayniqsa kuchaydi. Jumladan, yuqorida qayd qilganimizdek joy nomlari, kishi nomlari va boshqa sohalar bo'yicha anchagina ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar yozildi. Shunga qaramasdan, o'zbek tilshunosligi bo'yicha olib borilayotgan ishlarni yetarli va qoniqarli deb bo'lmaydi. Chunki, til sathimizda atoqli otlar juda ko'p, ularning barcha ko'rinishlarini to'plash va tarixiy taraqqiyotini o'rganish lozimdir.

Badiiy asar tilidagi antroponimlar tadqiq qilish bir tomondan tilshunosliknig antroponimika sohasi uchun ahamiyatli bo'lsa, ikkinchi tomondan tilshunoslikdagi

eng dolzarb masalalaridan biri – badiiy asar tili va yozuvchi uslubi muammosiga maʼlum bir aniqliklar kiritilishi shubhasizdir. Badiiy asar tilida qoʻllaniladigan antroponimlarni oʻrganish oʻzbek tili tarixida antroponimlarning oʻrnini belgilash, bugungi kunga qadar qanday fonetik, leksik va grammatik holatlarni boshdan kechirganligi, semantik taraqqiyoti toʻgʻrisida maʼlum bir xulasalar chiqarish mumkin boʻladi. Bu, albatta, masalaning bir tomoni boʻlsa, ikkinchi tomoni antroponimning badiiy asar tilida qoʻllanishini oʻrganish bilan, avvalo, uning badiiy asar tilidagi oʻrni belgilanadi. Antroponimning matndagi uslubiy qiymati, bajarayotgan vazifasi asar gʻoyasini ochib berishdagi xizmatini aniqlash orqali shu asarning lingvostilistik xususiyati, asar muallifining individual uslubi haqida soʻzlash mumkin boʻladi.

Adibning hikoyalaridagi antroponimik shakllar, xususan, Ulton, Qoʻysinoy, Qoʻziboy kabi ismlar bizning oʻzligimizni yoʻqotmagan, milliylikdan chekinmagan holda tanlangan. Masalan, bizga maʼlumki, «Alpomish» dostonida ham Ultontoz ismi uchraydi, Shukur Xolmirzayevning «Omon ovchining oʻlimi» hikoyasida ham shu ismni koʻrib chiqdik. Bu adibning tarixdan ozuqa olishi emasmi? Milliy istiqlol davridagi ijodkorlarning bu kabi xususiyatlarini ochish, koʻrib chiqish bizning maqsadlarimizdan biri edi. Demak, Shukur Xolmirzayev hikoyalari orqali uning uslubida antroponimlar ham semantik-stilistik vazifa bajarganligini koʻrish mumkin.

Antropoindikatorlardan foydalanish ham ijodkorning oʻziga xos uslubidir. Ijodkor antropoindikatorlar orqali oʻzining qahramonlari haqida qandaydir maʼlumot beradi, ularga boʻlgan munosabatiga ishora qilgan ekan. Bundan tashqari antropoindikatorlardan foydalanish ijodkorni kitobxonga yaqinlashtiruvchi vositalardan biridir. Shukur Xolmirzayevga qahramon tilidan soʻzlashi uchun asosiy yordamni xuddi ana shu antropoindikatorlar bergan. Shunday qilib, adib uslubidagi oʻzgachalikda ham antropoindikatorlar katta ahamiyat kasb etadi degan xulosaga kelindi.

Hikoyalardagi antroponimlarda tasvirlanayotgan davr, zamon tarixi, holati mujassamlashtirilgan. Shukur Xolimirzayev hikoyalari matnidagi antroponimlarning ma'no va mazmuni, etimologiyasi hamda uslubiy xususiyatlarni yanada chuqurroq o'rganish navbatdagi vazifalarimizdan biridir.

Shukur Xolimirzayev hikoyalari, umuman ijodi, leksik jihatdan boy bo'lib, unda hozirgi paytda faol qo'llanilgan so'zlar bilan bir qatorda, tarixiy qatlamga xos bo'lgan lug'aviy birliklar ham uchraydi. Ana shunday qatlamlardan biri bu kishi ismlaridagi antropoindikatorlar. Ularda xalq ijodi, tafakkuri, ong-shuurining izlari saqlanib qolganligi ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

I. Normativ huquqiy hujjatlar, siyosiy adabiyotlar.

1. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. - Т.: Ўзбекистон, 2010.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Адолатли жамият сари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. - Т.: Ма`naviyat, 2008.
4. Миллий истиқлол сари: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.: Ўзбекистон, 2000.

II. Darslik, o`quv qo`llanmalar, monografiya, risola va lug`atlar:

5. Антропонимика. - М.: Наука, 1970.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М.: Русский язык, 1966.
7. Бегматов Э. Жой номлари – маънавият кўзгуси. - Т.: Маънавият, 1998.
8. Бегматов Э. Номлар ва одамлар. - Т.: Маънавият, 1966.
9. Бегматов Э. Ўзбек исмлари. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007.
10. Бегматов Э. Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. Наманган, 2006.
11. Бегматов Э. Нафасов Т. Караев С. Ономастика Узбекистана. - Т.: Наука, 1999
12. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. -М.: Русский язык, 1959.
13. Гурбанов А. Азербайжон ономастикаси. Баку, 1986.
14. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati. -Т.: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.

15. Каримов С. Бадий услуб ва тилнинг ифода тасвирий воситалари. Самарқанд, 1994.
16. Каримов С. Топонимларнинг маъновий хусусиятлари. Ўзбек тилшунослиги XX асрда. Қарши, 2008.
17. Матвиев А.К. Ономатология. - М.:Наука, 2006.
18. Менажиев Й. ва бошқалар. Исмингизнинг маъноси нима? - Т.: Маънавият, 1964.
19. Мирзаев Э.М. Очерки топонимики. - М.: Наука, 1974.
20. Нейматов Х. Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикалогияси асослари. - Т.: Маънавият, 1996.
21. Ona tili va qonun. Maktab o'quvchilari uchun. -Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009.
22. Подольская И.В. Словарь русской ономастической терминологий. - М.: Наука, 1988.
23. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. -Б.: Бухоро Давлат университети, 2004.
24. Расулов Р. Нарзиева М. Лексикологияни ўрганиш. - Т.: Маънавият, 1992.
25. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. - Т.: Маънавият, 2004.
26. Сперанская А.В. Общая теория имени собственного. -М.: Русский язык, 1973.
27. Турсунов У. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Т.: Ўқитувчи, 1992.
28. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-II том. - М.: Русский язык, 1981.
29. O'zbek tilining kirill va lotin alifbolaridagi imlo lug'ati. –Т.: O'qituvchi, 2004.
30. Зинин С.И. Русская антропонимия. XVII-XVIIIв.- Т.:АКД, 1969.

III. Ilmiy jurnal va gazetadagi maqolalar:

31. Бегматов Э. Антропонимлар — антропоцентрик тадқиқ объекти. — Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2013, 3.

32. Бегматов Э. Антропонимияни тадқиқ қилишнинг социолингвистик аспекти. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2011, 4
33. Бегматов Э. Киши номларининг маъноларига доир. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1992, 2.
34. Бегматов Э. Микротопоним тушунчаси ҳақида. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2000, 3.
35. Бегматов Э. Номшуносликнинг тадқиқ йўллари. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1992, 2.
36. Бегматов Э. Авлоқулов Я. Ономастик кўлам тушунчаси. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2007, 3. 17-20-б.
37. Бегматов Э. Авлоқулов Я. Ўзбек тили ономастикасининг макроқўлами таркиби. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2007, 5. 33-39-б.
38. Бегматов Э. Хусанов Н. Ёқубов Ш. Боқиев Б. Ўзбек тарихий номшунослигининг долзарб муаммолари. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1992, 5/6.
39. Дўсимов З. Топонимлар таснифи масаласи. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1978, 1. 17-20-б.
40. Жўраев Б. Бегматов Э. Атоқли отларни ўрганишга доир баъзи мулоҳазалар. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1996, 2.
41. Искандарова Ш. Ономасиология муаммолари ва ўзбек тили лексикасини майдон сифатида ўрганиш. -Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1998, 3. 28-31-б.
42. Қиличев Э. Айний асарларида антропонимларнинг стилистик хусусиятлари. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 1978, 4.
43. Xolmirzayev Sh. Ijodkor adolatli bo'lishi kerak! O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2012 yil, 12.
44. Xolmirzayev Sh. Jahonbop asar yoza olaman, lekin. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2002, 48.

45. Xolmirzayev Sh. Sholoxovning ashaddiy muxlisi edim. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2003, 32-33.
46. Xolmirzayev Sh. Tolstoyning niyati meni maftun etgan. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 2004, 7.
47. Шоабдурахмонов Ш. Антропонимик форматларнинг таркибий функционал ривожига ҳақида. - Тошкент. - Ўзбек тили ва адабиёти. 2003, 4.

IV. Badiiy adabiyotlar:

48. Алпомиш. Ўзбек халқ қарамонлик достони. – Т.: Шарқ, 1998.
49. Холмирзаев Ш. Сайланма. I жилд. Т.:Шарқ, 2005.
50. Холмирзаев Ш. Сайланма. II жилд. Т.:Шарқ, 2005.
51. Холмирзаев Ш. Сайланма. III жилд. Т.:Шарқ, 2006.

V. Dissertatsiya va avtoreferatlar:

52. Бегимов О.Т. Жанубий Ўзбекистон топонимларининг ўзлашган қатлами. Филол. фанлари номзоди дисс. Автореф. - Т.: 1999.
53. Худойназаров И. Антропонимларнинг тил луғат тизимидаги ўрни. Филол. фанлари номзоди дисс. Автореф. - Т.: 1998.

VI. Internet saytlari:

54. <http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism>.
55. Uz.ru/library/book/779/libid/20703.
56. www.ziyo.uz.

MUNDARIJA

Ishning umumiy tavsifi.....	7
I bob. Shukur Xolmirzayev ijodining o`ziga xosligi.....	11
I.1. Shukur Xolmirzayev ijod yo`li.....	11
I.2. Shukur Xolmirzayevning asarlari badiiyati.....	13
I.3. Adib hikoyalarida an`anaviylik.....	15
II bob. Onomastika – tilshunoslikning tarmog`i.....	24
II.1. Onomastika va onomastik birliklar.....	24
II.2. O`zbek tilshunosligida antroponimiya sohasining o`rganilishi.....	31
II.3. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida antroponimik shakllar.....	36
III bob. Tilshunoslikda antropoindikatorlarning mohiyati.....	44
III.1. Badiiy asarda antropoindikatorlarning o`rni.....	44
III.2. Shukur Xolmirzayevning antropoindikatorlardan foydalanish mahorati...	47
Xulosa.....	52
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.....	55
